

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI
«TASVIRIY SAN'AT VA MUXANDISLIK GRAFIKASI» KAFEDRASI

**“ZAMONAVIY BINOLAR AKS ETGAN MANZARA
KOMPOZITSIYASINI BAJARISH”.**

mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Bajardi: Tasviriy san'at va
muhandislik grafikasi**
ta'lim yo'nalishi bitiruvchi 4-kurs
talabasi Ochilova Oygul

Ilmiy rahbar:
O'qituvchi M.B.Azimova

Bitiruv malakasi ishi kafedradan dastlabki himoyadan o'tdi.

_____ sonli bayonnomasi « _____ » _____ 20.... yil

BUXORO – 2016 yil

MAVZU: “ZAMONAVIY BINOLAR AKS ETGAN MANZARA KOMPOZITSIYASINI BAJARISH”

Reja:

Kirish

I Bob. Tasviriy san’atning nazariy asoslari.

1.1 Kompozitsiya

1.2 Tasviriy san’atda rangshunoslik

1.3 Yorug’ soya qonunlari

1.4 Perspektiva

II Bob. Tasviriy san’atda manzara kompozitsiyasini bajarish

2.1 Manzara janri xususida

2.2 Manzara kompozitsiyasi

2.3 Manzara ishlashda ranglarning xususiyatlari

2.4 Manzara ishlash texnologiyasi

Xulosa.

Rangtasvirda ishlatiladigan atamalari va izohli lug’atlar

Foydalanilgan adabiyotlar

Ilovalar.

**MAVZU: “ZAMONAVIY BINOLAR AKS ETGAN MANZARA
KOMPOZITSIYASINI BAJARISH”**

Mundarija:

Kirish	1- 5 betlar
I Bob. Tasviriy san’atning nazariy asoslari.	
1.1 Kompozitsiya.....	7- 11 betlar
1.2 Tasviriy san’atda rangshunoslik.....	11-20 betlar
1.3 Yorug’ soya qonunlari.....	21-22 betlar
1.4 Perspektiva.....	23 -26 betlar
II Bob. Tasviriy san’atda manzara kompozistiyasini bajarish	
2.1 Manzara janri xususida.....	27-29 betlar
2.2 Manzara kompozitsiyasi.....	30-31 betlar
2.3 Manzara ishlashda ranglarning xususiyatlari.....	32-37 betlar
2.4 Manzara ishlash texnologiyasi.....	38-71 betlar
Xulosa.	72-73 betlar
Rangtasvirda ishlatiladigan atamaları va izohli lug’atlar.....	74-78betlar
Foydalanilgan adabiyotlar	79- betlar
Ilovalar.	80- betlar

KIRISH.

Ta’lim sohasida mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar ta’limni yanada rivojlantirish, uning darajasini zamonaviy bosqichga ko’tarishdan iborat. Bu borada tasviriy san’atning o’rni ham benihoyat kattadir. Zero, yosh avlodni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, ularda estetik didni shakllantirish bevosita tasviriy san’at ta’limining ham asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Tasviriy san’at

asarlari kishilarning his-tuyg'ulariga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga egadir. Ayniqsa, manzara asarlarini tomosha qilish bilan insonlar, unda tasvir etilgan go'zallikni ko'rib, qalblariga go'zallik kirib boradi, tabiatga mehr-muhabbati ortadi. Tasviriy san'atning manzara janri asarlarida ona-yurtning go'zal va betakror, ulug'vor hamda epik obrazi gavdalanadi. Manzara asarlari inson ruhiyatiga ta'sir ko'rsatib, ma'naviy ozuqa berish bilan birga, ona-yurtning moddiy boyliklarni asrab-avaylashga o'rgatadi, ularni avlodlarga bekamu-ko'st etkazish zarurligi g'oyasini singdirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalashda manzara asarlarining ahamiyati kattadir. Ma'lumki, san'atning turlari nihoyatda ko'p bo'lib, ular adabiyot, musiqa, kino, teatr, me'morchilik, amaliy-bezak, sirk, televidenie, tasviriy san'at hisoblanadilar. "Tasviriy" atamasi "tasvirilash" so'zidan olingan bo'lib, unda turli material, xususan, buyoq, tosh, gips, yog'och shuningdek, boshqa badiiy va tashlandiq materiallar yordamida har xil obrazlarni va narsalarning rasmi, haykalini ifodalash tushuniladi. Tasviriy san'at ilm-fan kabi dunyoni, hayotni, tabiatni, halqlar tarixini bilishga xizmat qiladi. Tasviriy san'atning paydo bo'lishi ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladi.

Bu vaqtda kishilar voqealarni, odam va xayvonlarni toshlarga tasvirini chizib, ularni kesib turli ko'rinish va mazmunda haykallar yasaganlar. qadimdan kishilar san'at, tabiat xodisalari va kishilarning o'zaro munosabatlari, faoliyatlariga, xulqiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi deb hisoblaganlar. Shu qatori tasviriy san'at asarlari kishilarga katta kuch bilan ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ham ega.

Kishilar tasviriy san'at asarlarini tomosha qilish orqali ularda ifodalangan go'zallikni ko'rish orqali o'z hayotiga ana shunday go'zallikni kiritishga harakat qiladilar, asarlardagi qahramonona harakatlarni ko'rib ularga o'xshashga intiladilar. San'at asarlaridagi xunuk voqealar, harakatlarni ko'rish orqali ulardan jirkanadilar. Ayniqsa, tarixiy janrdagi san'at asarlarini tomosha qilganda o'sha davrdagi tabiat manzaralari, narsalar, kishilar hayoti, mehnat va jang qurollari, ularning kiyimlari, urf-odatlarini bilan tanishadilar, qurilishlar, binolar haqida tasavvurga ega bo'ladilar.

Rassomlar o'z asarlarida hayotni qanday ko'rsalar o'shanday emas, balki undagi karakterli ko'rinishlarni tanlab oladilar, kerakmas ikkinchi darajali ko'rinishlarni tushurib qoldiradilar, muhimlarini bo'rttirib ko'rsatadilar. Tanishish va bo'rttirish orqali rassomlar narsa va xodisalarni kishilarning tafakkuri va hissiyotlariga samarali ta'sir ko'rsatishga erishadilar. Rassom borliqni shunchaki biladigan shaxs emas, balki u boy tasavvur va tafakkur qilish qobiliyatiga ega bo'lgan kishidir.

U o'z ijodida borliqni shunchaki aks ettiribgina qolmay, balki unga asoslangan holda nimalarnidir o'ylab topadi, tasavvur etadi va to'qiydi. Eng muhimi san'at asarlari o'z mazmunida borliqni aks ettiribgina qolmasdan, u rassomning g'oyalarini ifodalaydi, uni boyitadi, Shu bilan birga bunday asarlar tomoshabinga emotsional ta'sir ko'rsatish kuchiga ham egadir.

Tasviriy san'atda manzara, turmush, natyurmort, portret, tarixiy animal, afsonaviy, marina, nyu, interer janrlari mavjud. Janr rassom nimani tasvirlayotganligiga qarab belgilanadi. Masalan, odam rasmini ishlansa "Portret" tabiat va shahar ko'rinishlari tasvirlansa "Manzara", hayot va mehnat jarayonlari tasvirlansa "Turmush" janriga xos bo'ladi. Shuningdek, tarixiy voqealarni tasvirlash tarixiy janrga, xayvonlarni tasvirlash, animal janr deb yuritiladi. Afsonaviy, marina, natyurmort nyu janrlari ham bo'ladi. "animal" janri lotincha "anima" so'zidan kelib chiqan bo'lib xayvon ma'nosini anglatadi. "Batal" janri esa fransuzcha "batay" so'zidan kelib chiqan bo'lib jang, "NYu" janri fransuzcha bo'lib yalang'och ma'nosini bildiradi.

Ayrim asarlar ikki va undan ortiq janrlarga mansub bo'ladi. Masalan, portret va nyu marina va manzara v. b. Har bir janr o'z o'rnida yana bir qancha janrlarga bo'linishi mumkin.

Masalan tabiat manzarasi janri, shahar manzarasi janri, industrial manzara janri, dengiz manzarasi (marina) janri yoki portret janrini tantanavorlik, ishqiy, guruhli janrlarga bo'lish mumkin. Vaqt o'tishi bilan janrlar tabaqalashib, mustaqil tus oladilar. Masalan, manzara janiridan marina, tarixiy janrdagi batal janri ajralib chiqanlar.

Mavzuning dolzarbligi

Milliy madaniyatni rivojlantirishda xalq badiiy hunarmandchiligi tasviriy va amaliy san'atining rivojlanishini oshirish, usta hunarmandlarni davlat tomonidan

qo'llab-quvvatlash. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 31-martdagi PF-1714 sonli badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san'atini yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab - quvvatlash chora tadbirlari to'g'risidagi Farmoni va Vazirlar Mahkamasining 1977-yil 4-iyun 282 – sonli qarorida o'z aksini topgan. Farmon hunarmandlar va amaliy san'at ustalari uchun o'z vaqtida qabul qilingan eng muhim xujjat va kelgusi ishlarni yanada rivojlantirishga dastur amal bo'ldi. Shuningdek farmonda yana “san'atning noyob turlarini va buyumlarining yuksak badiiy nusxalarni tayyorlashda an'analarni saqlab qolish, hamda bu ish ko'nikmalarini yoshlarga singdirish masalalari ko'rildi.

Mohir ustalarni tayyorlash bo'yicha maxsus “Ustoz - shogird” maktablarini tashkil qilish” bayon etilgan. Shu qatorda amaliy san'at bo'yicha badiiy to'garaklar tashkil etib, amaliy san'atimizga qiziqqan yoshlarni jalb qilib o'rgatish ustuvor vazifa bo'ldi. Hozirgi kunda tasviriy san'at turlarigan manzara janrida, rassomlar va pedagog rassomlar tomonidan bir qator ijodiy ishlar olib borilmoqda.

Bitiruv malakaviy ishi mavzusini o'rganish jarayonida, bir qator ijodkor ustalar qoldirgan ijodiy ishlardan namunalar, san'atshunos-metodistlar qalamiga mansub adabiyotlar bilan tanishib chiqdim.

Bunda tasviriy san'atning barcha janrlarini yanada rivojlantirishda, to'garaklarni qaytadan yo'lga quyib, tashkil qilishning o'rni haqida aytib o'tilgan.

Haqiqatdan ham bu to'garaklarni qaytadan to'liq yo'lga quyish va shu orqali O'zbekistonning buyuk pedagog - rassomlari olib borgan ish texnikasini asos qilib olish, mavzusini tanlashimga sabab bo'ldi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda va undan tashqarida xalqimizning boy va betakror badiiy boyligiga va milliy qadriyatlariga, qolaversa o'zbek xalqining moddiy va ma'naviy hayotida, hozirgi madaniyatning rivojlanishi uchun asos bo'lgan. Tanlangan mavzuning muhimligi shundan iboratki, mashhur manzarachi rassomlarning sirlarini mukammal o'zlashtirib, bu hunarni san'at darajasiga ko'tarishdir.

Tadqiqot maqsadi: va vazifasi:

Mazkur bitiruv malakaviy ishi tasviriy san'at janrlaridan biri hisoblangan “Peyzaj” janri haqida bo'lib, barcha "Tasviriy san'at" fani o'qituvchilari, kasb-

hunar kollejlari, umumta'lim maktablari va to'garak o'quvchilarining ushbu san'at sohasidagi nazariy va amaliy bilimlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, kelajakda yoshlarni avlodan-avlodga o'tib kelayotgan milliy an'analar asosida voyaga yetkazishni maqsad qilib qo'yadi. Bitiruv malakaviy ishning yozilishidan asosiy maqsad – tasviriy san'at janrlarini o'rganib chiqib, kerakli ma'lumotlar olishdir.

Tadqiqot vazifasi:

Maqsaddan kelib chiqqan holda bir qator aniq vazifalar qo'yilgan :

- Manzara chizishning nazariy asoslari;
- Manzara chizish jarayonida perspektiva;
- Manzara kompozitsiyasi;
- Manzara janrida ijod qilgan rassomlar;
- Tasviriy san'atda manzara janrining ahamiyati;
- Manzara chizish jarayonida rang xususiyatlaridan foydalanish.
- Ijodiy ishning bajarilishiga ham tavsif berish.

Tadqiqot ob'yekti:

Oliy ta'limda tasviriy san'at faninig o'rganish jarayoni.

Tadqiqot predmeti:

Tasviriy san'at turlaridan rangtasvirdagi manzara janrida ijod qilayotgan rassomlar ishlarini o'rganish va tahlil qilish va amalda qo'llash.

Tadqiqotning metodlari:

Mazkur vazifani hal qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi oily va o'rta maxsus ta'lim vazirligining oily ta'limga daxldor qo'yidagi hujjatlari o'rganildi: "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi".

Mavzuga oid psixologik –pedagogik adabiyotlar tasviriy san'at ga oid o'quv qo'llanmalar o'rganildi va tahlil qilindi.

Tadqiqotning ilmiy fazasi:

Manzara janrida ijod qilgan va qilayotgan rassomlar ishlari orqali tasavvur, idrok, manzara chizish texnikasi texnologiyasini organish mumkin.

Himoyaga olib chiqilayotgan asosiy holatlar:

1. Manzara chizish orqali fazoviy tasavvur,estetik didni rivojlantirish usullari;

2. Manzara chizishda manzara kompozitsiyasi, manzarada ranglar uyg'unligi, idrok qilish.

Ilmiy yangilik:

1. Manzara kompozitsiyasi, manzara janrida ijod qilgan rassomlar, tasviriy san'atda manzara janrining ahamiyati o'rganildi;
2. Manzara chizishning nazariy asoslari, manzara chizish jarayonida perspektiva ko'rsatildi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati:

Nazariy tadqiqot natijalari tasviriy san'at ta'limi uchun uchinchi yangi materiallar ishlab chiqishga imkon beradi. Natijalardan o'rta maxsus ta'lim jarayonida foydalanish mumkin.

Bitiruv ishining tuzilishi va hajmi:

Ish kirish, ikki bob, xulosa, adabiyotlar ro'yxati, ilovalar mavjud. Ishning hajmi _____ sahifadan iborat.

Introduction

Peyzazh (fr. Paysage, from pays - a country, terrain) - a genre graphic arts (as well as separate product of this genre), in which main subject of the scene is primordial, or in one or another degree transformed person a nature. The Modern beliefs about landscape ed on length century with development artistic acceptance for his(its) scenes. In landscape product special importance is added building of the prospect

and compositions of the type, issue of the condition of atmosphere, air and light ambience, their variability.

The Landscape - relatively young genre painting. The Age images nature appeared only as scene of the ambience of обитания personages, as window dressing for icons, for scenes genre plot and portrait subsequently.

THE LANDSCAPE - a word, which marks, except the general type of terrain and descriptions of the nature in literature, one of the genres graphic arts. The Subject of the landscape - terrain (from fr. landscape - "terrain", "country"), surrounding ambience, natural or transformed person nature (the land with her(its) landscape, type of the mountains, rivers, flap, wood), city and rural terrain. Accordingly distinguish natural, rural and town (architectural, industrial and others) landscapes. In natural select the seascape ("марина", but artist, expressing sea, name "painter of seascapes") and cosmic, astral - a scene celestial space, stars and planets. The Special place in town landscape occupies ведута - a documentary exact scene. In narrow and строгом sense follows to distinguish the landscape and landscape scene. The Landscape - "portrait" scene натурного type, that that there is that real exists. This as it were picturesque or graphic "фотоизображение". It individually and inimitable, his(its) possible, deform, but it is impossible придумать, сочинить. Unlike it landscape scene - any written by means of imaginations landscape types. The Term "landscape" usually means either or both of them.

The Landscape - not simply scene, but always artistic image natural and town ambience, her(its) determined interpretation that finds its expression in historically being replaced style landscape art.

I BOB. TASVIRIY SAN'ATNING NAZARIY ASOSLARI

1.1.Композитија.

Ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida tasviriy san'atning nazariy asoslari bilan tanishtirish o'quv rejalarida tegishli o'rinni egallaydi. Bunda asosiy e'tibor kompozistiya, yorug'soya, rangshunoslik, prespektivani o'rgatishga qaratiladi.

“**Kompozistiya**” atamasi lotin tilidan olingan bo'lib, tuzilish, birlashish, bog'lanish ma'nosini anlatadi. U ijodkor g'oyasini tomoshabinga aniq, oson, tez etib borishiga xizmat qiladi. Kompozistiya orqali rassom asardagi mazmuni chiziq, shakl, rang va boshqa vositalar orqali uni kishiga ta'sir kuchini oshiradi va tartibga keltiradi. Uning elementlarini o'zaro bog'lab joy-joyiga qo'yadi, fazoviy kenglikni yaratadi. Harbir tasviriy san'at asarida kompozistiya bo'ladi. U asar yaratilishida birinchi galda hal etiladiga muhim qism hisoblanadi. Kompozistiyaning o'ziga xos qonunlari, qoidalari, vosita va uslublari mavjud. Kompozistiyaning qonun va qoidalarini, vosita va uslublarni o'rgatuvchi “Kompozistiya” fani ham mavjud.

Tasviriy san'atda kompozistiyaning uch turi mavjud. Ular frontal kompozistiya, hajmli kompozistiya, chuqur-fazoviy kompozistiya iborat.

1. Frontal kompozistiya. Bunda tasvir tekislik yuzasida ishlanadi. Ular rangtasvir, relefli haykallar, binolar fasadini tasvirlash, naqshlar bo'lishi mumkin.

2.Xajmli kompozistiya. Bunday kompozistiyalar uch o'lchovga ega tasvirlar bo'lib, ularni har tomondan kuzatish mumkin. Ular asosan yumaloq haykallar, amaliy san'at buyumlari, me'morchilik binolarining modellarida namoyon bo'ladi.

3.Chuqur fazoviy kompozistiya. Bunday kompozistiyalar ko'proq turar joy va jamoat binolarining ichki qismini, xususan uy xonasi, jamoat joylarining foesi, teatr saxnasi kabilarning loyixalaridan ko'zga tashlanadi. Rangtasvirda kompozistiya tasviriy san'atda katta o'rnini egallaydi. Bunga sabab tasviriy san'at fani oldiga qo'yiladigan vazifalarning ko'pchiligi ayniqsa, badiiy ijod, badiiy did, tafakkur va xotirani o'stirish, bolalar fikr doirasini kengaytirish tasviriy malakalarini rivojlantirish rangtasvir kompozistiyasi mashg'ulotlarda amalga oshiriladi.

Xaykaltaroshlik kompozistiyasi bevosita xaykal yaratishning bilan bog'liq bo'lgan qonunlar, qoidalar, uslub va vositalar uning amaliy jixatlarini o'z ichiga oladi.

Dekorativ kompozistiya tushunchasi asosan rangtasvir va xaykaltaroshlikda qo'llaniladigan badiiy bezak ishlari bilan bog'langan. Ular freska, mozaika, vitraj, istirohat bog' xaykaltaroshligi, mayda plastika, me'morchilik binolarining relefli bezaklarda frizlar shaklida uchraydi. Tasviriy san'at asarlaridagi kompozistiyaning yaratilish prinsipi va qonunlari bo'lg'usi mutaxassis rassomlar uchun nixoyatda zarurdir. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, rangtasvirda kompozistiya rasm ishlashdagi murakkab jarayonlardan hisoblanadi. Shuning uchun ham o'quvchi va talabalarning ishlari faqat perspektiva va rang jixatdangina emas, balki kompozistiya jixatdan ham bo'sh bo'ladi. Buni yoshlar tafakkuri, tasavvuri va fantaziyasini kerakli darajada emasligi va rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga bunga o'quvchilar kompozistiyaning nazariy asoslari hisoblangan uning qonun va qoidalari, uslub va vositalari haqida etarlicha bilimlariga ega emasliklari sabab bo'ladi. Kompozistiya haqida fikr yuritganda avvalo uning o'lchovi va formatidan boshlagan ma'qul. Chunki kompozistiyaning ta'sirchanligining oshirishda uning o'lchovi va formatini (gorizontal, vertikal, kvadrat formatlar) to'g'ri belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Format shakli va o'lchovi rassomning g'oyasi, asar mavzusi va mazmuniga va suvratdagi detallarga bog'liq bo'ladi.

Agarda portretda figura tikkasiga tasvirlanadigan bo'lsa, rassom asar formatini bo'yiga tutadi yoki rassom tasvirni chapdan o'ngga va aksincha o'ngdan chapga harakatda tasvirleydigan bo'lsa formatini eniga tutadi.

Albatta, suvrat kompozistiyasi va uning ta'sirchanligini oshirish haqidagi qonun va qoidalarining hammasi ham yoshlarning idroki va saviyasiga mos emasdek tuyuladi. Biroq o'qituvchi ularni kompozistiyaning ana shu muhim nazariy asoslarini yoshlar idrokiga yarasha samarali yo'llar va metodlar bilan tushuntirganada ular materiallarni talablar darajasida o'zlashtirishlari mumkin bo'ladi.

Kompozistiya qonunlari deganda birinchi galda bir butunlik yoki uning suvrat detallarining o'zaro bog'liqligi qonuni, kompozistiyadagi detallarning asar g'oyasiga bo'ysundirilgan bo'lishligi qonuni, muvozanat qonuni, suvratda yangilikni bo'lishligi, kontraslar qonuni, hayotiylik qonuni kabilar nazarda tutiladi.

Kompozistiya qoidalari deganda hisoblangan ritm, kompozistion markazning bo'lishligi, ularning simmetrik yoki assimetrik joylashuvi, kompozistiyada harakat, turg'unlik, planlik, paralellik kabilar nazarda tutiladi.

Kompozistiyada qonun va qoidalar bilan birga o'quvchilar kompozistiyasi uslublari va kompozistiya vositalari haqida ham ma'lum miqdorda tasavvurga ega bo'lishlari lozim.

Kompozistiya uslublari deganda tasvirni monumental tarzda ifodalash, fazoviy tasvirlash, detallarning gorizontallar, vertikalalar, dioganallar bo'yicha tasvirlash kabilar tushuniladi.

Kompozistiya vositalari-chiziq, oq, qora, ranglar, dog'lar, chiziqli va xavo (rang) perespektivasi qoidalari asosida tasvirlash kabilar hisoblanadi.

Kompozistiya qonunlari haqida gapirganda shuni ham ta'kidlash lozimki, suvrat detallarini o'zaro boqliqligi qonuni, asar g'oyasidan kelib chiqan holda uning mazmunini ishonarli bo'lishligi uchun hayotdagi kabi unda barcha mavjudotlar bir-biri bilan aloqadorlikda tasvirlanishini talab etadi. Aks holda asarni tomoshabinga ta'siri yaxshi bo'lmaydi.

Suvratda yangilikni bo'lishligi yoki original bo'lishligi qonuni esa masalaga ijodiy yondoshish lozimligini bildiradi. Bu esa yaratilgan asar avvallari yaratilgan ishlarning nusxasi bo'lmasdan balki, ularda rassom tomonidan kompozistiya, mazmun, g'oya, rang, uning elementlarining joylashuvi jixatdan yangicha yondashuv zarurligini bildiradi. Suvrat yuqorida qayd qilingan jihatlari bilan avvallari yaratilgan asarlardan tubdan farq qilsa, ya'ni original (qaytarilmas) bo'lsa ish yanada yuqori baholanadi.

Asarning bosh g'oyasi tabiat go'zalligini tarannum etish bo'lsa, unda rassom o'z g'oyasiga mos ravishda suvratdagi barcha detallarni ularning tuzilishi, shakli, rangi va boshqa jihatlari bo'yicha chiroyli yoqimli qilib tasvirlashi kerak bo'ladi. Suvratda xayvonlar, daraxtlar, tog'u-toshlar, uylar, soylar bilan bir qatorda xattoki osmondagi suzib yurgan parcha-parcha bulutlarni ham shakl va rang jixatidan go'zal tarzda tasvirlash kerak bo'ladi. Shundagina suvratdagi barcha detallar rassomning bosh g'oyasiga mos bo'ladi.

Kompozistiyada kontrastlar qonuni alohida ahamiyat kasb etadi. Bu qonun undagi detallar rang va tong jihatidan bir biridan keskin farq qilishligini bildiradi. Xususan, ular och va to'q, iliq va sovuq rangda, og'ir va engil ranglarda bir biriga qarama-qarshi bo'lishlari lozim. Shundagina suvratdagi detallar bir-birining fonida aniq va ifodali ko'rinadi.

Kompozistiyada muvozanat qonuni, uning muhim jihatlaridan hisoblanadi. Bu qonun suvrat yuzasida joylashgan detallarni chap va o'ng, yuqori va past tomonlarida shakl, rang, tong, son, katta yoki kichikligi jihatidan teng bo'lishligi lozimligini bildiradi. Bu sifatlarni u yoki bu tomonda ko'p yoki kam, katta yoki kichik och yoki to'q bo'lishligi suvratdagi tomonlarni muvozanatini buzishi mumkin. Natijada suvratni u yoki bu tomoni pastga yoki yuqoriga, chapga yoki o'ngga og'gandek tuyulishi mumkin. Natijada u tomoshabin g'ashiga tegadi. 16-rasm.

Kompozistiyasining qoidalari orasida kompozistion markazni bo'lishligi juda muhimdir. Asarda bu qoidaga rioya qilinishini, rassom g'oyasini tomoshabinga tezroq aniq etib borishiga xizmat qiladi.

Suvratdagi kompozistion markazni ajratib ko'rsatish ko'pincha asarlarda o'lchov, joy, rang jihatidan amalga oshiriladi. Natijada u tomoshabin e'tiborini suvratdagi asosiy ob'ektga qaratadi va rassom o'z asarida qo'ygan maqsadiga oson erishadi.

Kompozistiyada detallarning simmetrik yoki assimetrik tarzda joylashuvi asar mazmuni va rassomning g'oyasidan kelib chiqan holda amalga oshiriladi.

Bu qoida suvratdagi detallarni og'irligi, toni, rangi, shakli jihatidan muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Asarda detallarning assimetrik joylashuvi esa detal, shakl, yorug'soya, rang harakat, holatlar orqali ro'y beradi. Detaillarni asarda assimetrik joylashuvi rasm g'oyasini amalga oshirishga xizmat qiladi. Aytaylik, asarning ikki tomonida qarama-qarshi kuchlar tengsizligini ko'rsatmoqchi bo'lganda rassom assimetriya qoidasidan foydalanishi mumkin. Detaillar assimetrik bo'lgani taqdirda asarda muvozanatni buzilmasligi uchun rassom detaillarni ritmik joylashtirishdan foydalanadi.

Rassomlar ko'pincha o'z asarlarida ritmni bo'lishligiga ko'proq e'tibor beradilar. U tasviriy san'atni barcha tur va janrlarida qo'llaniladi. **Ritm** ko'proq shakl, rang,

o'lchov, yorug'soya, harakat ko'rinishlarida ifodalanadi. U asar mazmuni bilan bog'liq bo'lib, muallifning g'oyasini tomoshabinga tez va oson etkazishga xizmat qiladi, asarni ifodaliligini oshiradi. Tasviriy asarlarda asosiy narsa yoki voqea ko'pincha ikkinchi planda joylashtiriladi. Bu esa birinchidan, asosiy asar markazida bo'lishligiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, birinchi plandagi mayda detallar asosiyga yo'l ochadi va tomoshabinni asardagi asosiy voqea bo'layotgan joyga kirib borishiga yordam beradi. Birinchi, uchinchi va boshqa plandagi tasvirlar asosiy ochilishida yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kompozistiyada harakat va turg'unlik qoidalari ham borki ular, asar muallifining g'oyasini va asar mazmunini to'liqroq ochib berishga xizmat qiladi. Kompozistiyada harakat va turg'unlik asardagi voqeani ishonarli bo'lishligiga yordam beradi. Kompozistiyada detallarni xarakati chapdan o'ngga tomon joylashuvi uni sekinlashuviga va o'ngdan chapga joylashuvi esa uni tezlashtirishga xizmat qiladi. Kompozistiyada harakat voqeani rivojlanib borishiga qaratilsa, turg'unlikdan esa voqeani to'xtashi haqida tasavvur hosil qilishda, fikr yuritishga imkon berish kabi holatlarni tasvirlashda foydalaniladi. Turg'unlik ko'pincha portret janridagi asarlarda ko'proq ishlatiladi.

1.2. Tasviriy san'atda rangshunoslik

Tasviriy san'atda, ayniqsa rangtasvirda rangning roli benihoya kattadir. U asarning mazmunini va g'oyasini to'la ochilishiga uning tomoshabinga emostional ta'sirini kuchaytirishga, shuningdek kompozistiyadagi muvozanatni saqlashga xizamt qiladi.

Ranglar haqida fikr yuritish va bo'yoqlar bilan ishlashdan avval ularning nomlari, turlari haqida tasavvurga ega bo'lish lozim ular:

- Oq-paxta rangi.
- qora-ko'mir rangi.
- Kulrang-yongan o'tindan hosil bo'lgan kul rang.
- qizil-anor gulining rangi.
- Sariq-momaqaymoq (qoqio't) gulining rangi.
- Xavo rang-osmon rangi.
- Zangori-to'q osmon rangi.
- Moviy (nilufar)-erta tongdagi sof osmon rangi.
- Malla-limon mevasining rangi.
- Yashil-to'q barg rangi.
- Binafsha-gunafsha gulining rangi.
- qirmizi-anor mevasi donalarining rangi.
- Jigarrang-mol jigarining rangi.
- Zarg'aldoq (noranj)-apelsin, zarg'aldoq shaftoli rangi.
- Mosh rang-pishgan mosh donining rangi.
- Pushti-och zarg'aldoq rang.
- Pistoqi-kungaboqar pistasi mag'zining rangi.
- Novvoti-novvot rangi.
- To'tiyo-yorqin yashil, medistinada ishlatiladigan zelenka rangi.
- Shingob-tilla rang.
- Bronza-kumish rang.
- Sabza erta baxorda yangi o'sib chiqan o't rangi.
- Lojuvard-eng to'q zangori rang.
- Sadaf-och sarg'ish.
- Lolaro'y-lola gulining rangi.
- Nilgun –och jigar rang.
- Siymob-simob rangi.
- To'tigiy-zangori va yashil ranglar qo'shilmasidan olingan rang.
- Firuza-yorqin zangori va yaltiroq tosh rangi.

-Novshadil-o'tkir yorqin yashil rang.

-Gulgun- shafaq rangi.

-Zafaron-to'q sariq ang.

-Zumrad-yashil yaltiroq tosh rangi.

-Noranjvash-och apelsin rangi.

-Nofarmon-och binafsha rang.

-Samoniy-somon rangi.

Ma'lumki, mutaxassislar ranglarni ikki turga bo'lishadi.

1.Asosiy ranglar.

2.Qo'shimcha ranglar.

Asosiyga qizil, sariq zangori ranglar kiradi. qo'shimcha ranglar ana shu asosiy ranglarni bir-birlari bilan aralashtirish orqali olinadi. Masalan qizil va sariq rangdan zarg'aldoq, sariq va zangori rangdan yashil, qizil va zangori rangdan binafsha ranglar olinadi. Bu olingan ranglarni ikkinchi bor aralashtirish orqali yanada yangi ranglarni hosil qilish mumkin. Yangi ranglarni hosil qilishda oq va qora ranglar ham ishtirok etishlari mumkin.

Rangshunoslikda ranglarni **xromatik** va **axromatik** turlari ham bo'ladi. Xromatik so'zi yunon tilidan olingan bo'lib, rang ma'nosini anglatga axromatik so'zi rangsiz degan tushunchadir.

Axromatik ranglar qatoriga oq, qora, kulrang ranglar kirsa, bulardan boshqa hamma ranglar xromatik ranglar hisoblanadi.

Rangshunoslik fanida **iliq va sovuq rang** tushunchalari ham bor. Mutaxassislar iliq ranglar qatoriga sariq, qizil, zarg'aldoq, sabza pushti, sadaf, malla, qirmizi, lolaro'y, gulgun, zafaron, noranjvash, somoniy, barikaram kabilarni kiritishadi. Ular o'z xususiyatlariga ko'ra bir ko'rishda kishilarda iliqlik kayfiyatini hosil qiladilar.

Sovuq ranglarga esa zangori, xavorang, moviy, yashil, binafsha, moshrang, to'tiyo, lojuvard, to'tigiy, firuza, novshadil, zumrad, nofarmon kabilarni kiritiladi.

Ular kishilarda ko'proq sovuq kayfiyat hosil qiladilar. Iliqlik ham sovuqlik ham kayfiyat uyg'otmaydigan ranglar ham bo'ladi. Masalan, kulrang, jigarrang, nilgun, siybob shular jumlasidandir.

Ranglarni og'iri ham engili ham bo'ladi. **Og'ir ranglar** qatoriga ko'proq to'q, engiliga och ranglar kiradi. Xususan ranglar qora, jigarrang, yashil, binafsha, to'tiy, lojuvard, oq, sariq, xavorang, moviy, malla, pushti, pistoqi, novvoti, sabza kabilarga nisbatan kuzatuvchiga og'irroq tuyuladi.

Ranglar nazariyasida **ranglar qarama-qarshiligi** (kontrast ranglar) atamasi ham ishlatiladi. Ranglarni o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki ular bir-birlarini yonlarida turganlarida alohida turganidan ko'ra boshqacha ko'rinadi. Ular bir-birlarini tuslarini aniqroq, kuchliroq ko'rinishiga yordam beradilar. Ularning bu xususiyatlaridan rassomlar o'rinli foydalanib, asardagi asosiy obrazni ajratib ko'rsatish maqsadida qarama-qarshi rang xodidasidan foydalanadilar. Masalan, asosiy obrazni och rangda tasvirlasalar uning atrofini yoki fonini to'q rangda oladilar va aksincha.

Ranglar qarama-qarshiligini quyidagi ko'rinishlarda ishlatilishi mumkin.

1. Bir rangni ikki och va to'qlikda qo'llash.
2. Ikki rangni och va to'q tuslarini qo'llash.
3. Bir rangni ko'p tuslarini qo'llash.

Ranglar qarama-qarshiligi qoidasi suvratdagi asosiy obraz bilan fon, asosiy obraz bilan muhit o'rtasida qo'llanadi.

Rangning asosiy xususiyatlari uning yorqinligi (och-to'qligi) tusi va to'yinganligi bilan belgilanadi.

Rang yorqinligi deganda uning och-to'qlik darajasi tushuniladi. Masalan pushti yorqin yoki och, qizil esa unga qaraganda yorqin emas ya'ni to'q.

Rang tusi deganda esa asosan uning tozaligi, sof holdagi rangi tushuniladi.

U ikki xil ma'noda ishlatiladi. Masalan qizil, sariq, zangori, yashil ranglarni tus jihatidan bir-biridan ajratishini bildiradi. Ikkinchi ma'nosida bir rangning turlicha ko'rinishlari ham rang tusi hisoblanadi.

Masalan qirmizi, shafaq, lolaro'y kabi ranglar qizil rangning tuslari hisoblanadilar.

To'yingan ranglarga sof holdagi xromatik ranglar kiradi. Kam to'yingan ranglar tarkibida oq rang yoki kulrang ko'proq bo'ladi.

Har qanday predmetning xajmi, shakli, materiali va ularning joylashuvini biz faqat yorug'soya jixatdangina emas, rang jixatdan ham idrok etamiz. Xajm va materialni

idrok etish predmetlar yuzasidan joylashgan yorug'soya va ranglarga bog'liq bo'ladi. Birinchi va ikkinchi plandagi predmetlarning ranglari bir – biridan o'z to'yinganliklari bilan keskin farq qiladilar. Shuning uchun ham biz narsalar shaklining tabiiy emas, perespektiv ko'rinishini tasvirlaganimizdek predmetlar ranglarini ham tabiiy emas, perespektivada ko'rinayotganidek shartli tasvirlashimiz kerak bo'ladi.

Kuzatuvchiga nisbatan turli xil uzoqlikda joylashgan va bir xil yashil rangga ega bo'lgan daraxtlar turli tusda, o'rmon esa uzoqdan deyarli kulrang ko'rinadi. Chunki kuzatuvchidan ob'ektgacha bo'lgan masofadagi xavo qatlami ma'lum zichlikda ega bo'lganligi sababli rang nurlarini ma'lum miqdorda ushlab qoladi. Natijada predmetlarning ko'rinayotgan ranglari o'z to'yinganligini yo'qotadi.

Bunday xolni O'.Tansiqboevning “ Tog' yo'li” nomli asarida yaqol ko'rish mumkin. Kuzatuvchi bilan ob'ekt o'rtasidagi masofaning uzoq -yaqinligi natijasida faqat ranglarning tuslarigina emas, balki ularning tonglari ham o'zgaradi. Uzoqda joylashgan narsalar ko'proq xavo rang tusda ko'rinadilar. Chunki osmondagi zangori va xavorang nurlar fazoga tarqalib, unga havo rang tus beradi. Atmosferadagi namlik va chang zarrachalarining soni va o'lchoviga qarab yorug'likning tarqalish darajasi, harakteri o'zgaradi. Agar havo namlik bilan to'yingan bo'lsa, yirik zarachalar yorug'likni ko'p tarqatadi va u ko'proq oqish ko'rinadi. Predmet kuzatuvchidan uzoqlashgan sari o'z ranglarining to'yinganligini yo'qotadi, natijada xavorang zangori tusda ko'rinadilar, ular soyada esa yorug'lashadilar, predmetlardagi rang va yorug'lik farqlari kamayadi. Shuningdek, predmet zixlari, uning bo'rtgan joylari, bo'laklari o'z aniqliklarini yo'qotadilar.

Rang (havo) perspektivasi deganda borliqdagi narsa va xodisalarning kuzatuvchidan uzoqlashgan yoki yaqinlashgan sari ularning ranglarida bo'ladigan o'zgarishlar tushuniladi.

Ayrim mutaxassislar ularni havo perspektivasi deb ham atashadi. Chunki ranglarning perspektivadagi o'zgarishiga asosan havo qatlami ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek ranglarni uzoqdan o'zgarib ko'rinishiga yomg'ir, tuman, qor yog'ishi ham sabab bo'lishi mumkin.

Yorug'lik manbaining o'zgarishiga qarab o'tlar, daraxt barglari, er, uylarning rangalari turlicha tusda kiradilar. Mazkur narsalar erta baxordagi tong paytida havo rang va zangori tusda bo'lsalar, kunduzgi esa ular o'zlaridagi hamma bor ranglarini namoyon qiladilar. Bu hodisalarni O'.Tansiqboevning "qayroqum GESi tongi", Z.Inog'omovning "Choyga" nomli asarlarida ko'rish mumkin. Qishning quyoshli yorqin kunida qor pushti rang tusda, soya joyda u xavorang yoki zanogori tusda ko'rinadi.

Predmetning rangi ularni o'rab olgan narsalarning rangi ta'sirida o'zgaradi. Bunday hodisani **rang refleksi** deb yuritiladi. Predmetlar rangini biz tevarakatdagi narsalarning ranglariga nisbatan idrok etamiz. Agar predmet turgan joydagi fon o'zgartirilsa, o'sha predmetning rangi ham o'zgargandek tuyuladi. Sariq predmet zangori fonda sariq yoki qizil fondagiga qaraganda yanada sarg'ish tuyuladi, yashil rangdagi predmet qizil fonda sariq yoki zangori fondagiga qaraganda yorqin va yanada yashil tuyuladi. Iliq rangdagi predmet yonida turgan sovuq rangli predmet yanada sovuqroq tusga ega bo'ladi. Zangori rang yashil rang bilan yonma-yon tursa iliq tuyuladi. Agar predmet rangi sovuq bo'lsa, uning soyasi iliq tuyuladi va askincha. Manzaradagi bironta daraxtni tasvirlashda uni faqat birgina yashil buyoq bilan bo'yash noto'g'ridir. Daraxt rangi yorug'likning ta'sirida, yon atrofdagi narsalarining ta'sirida o'zgaradi. Shuning uchun ham uni o'ziga o'xshatish uchun turli ranglardan foydalanish kerak bo'ladi. Shundagina u xaqoniy chiqadi.

Agar daraxtni faqat bir xil tandagi rang bilan bo'yalsa, u noaniq, sun'iy, jonsiz tasvir hosil bo'ladi.

Narsalarni birgina rang bilan aytilishi **lokal rang** deb yuritiladi, ya'ni daraxt yashil, sabzi sariq, gul qizil. Xaqiqatda har qanday predmetda bir emas, bir necha xil rang aks etgan bo'ladi. Lekin ularning nisbatlari ko'proq yoki kamroq bo'ladi.

Haqiqiy san'at asarlarini sinchiklab kuzatar ekanmiz, ularda tasvirlangan narsalar va odamlarning ranglari bir-birlari bilan o'zaro bog'liq ekanligini sezamiz. Shuning uchun ham suvrat ishonarli ko'rinadi.

Tasvirda yoki suvratda hamma ranglarda ustunlik qiladigan umumiy yorug'lik va rang brikmalariga **kolorit** deyiladi. Agar suvratda qizil rang ustunlik qilsa, uni qizil

koloritli deb yuritiladi. Suvratlar iliq, sovuq, oltin, kulrang tus koloritda bo'lishlari mumkin.

Suvratlarda kolorit turli predmet ranglarining uyg'unligi orqali, yorug'lanish va yorug'lik ranglarining tevarak-atrofdagi narsa ranglarining ta'sirida hosil bo'ladi. Osmon rangi predmetlarning soyasiga sovuq tus beradi. quyosh nurlari predmetlarning yorug' qisimlarini birlashtiradi. Kechki sun'iy yoruqlik manbalari esa predmetlarga umumiy sarg'ish zarg'aldoq tus beradi. Uning nuri ta'sirida zangori va havorang ranglar ko'rinmay holadi, sariq,qizil ranglar yorqin, kulrang esa iliq tus oladi. Kechki sun'iy yorug'likni o'zida aks ettiruvchi suvrat umumiy zarg'aldoq-sarg'ish koloritga ega bo'ladi.

Tevarak-atrofdagi narsalarning aks ta'siri ham naturaning koloriti ta'sir etadi. quyosh nuriga chulg'angan fazo o'zining umumiy yorug'ligi va ko'p ranglilik bilan farqlanadi. Biroq manzarada yoki naturada quyosh nurlari ranglarining turli-tuman bo'lishiga qaramay tushuvchi soyalarda osmon, er, tevarak-atrofdagi narsalarining ranglari aks etgan bo'ladi. Shunga muvofiq turli rangdagi manzarada hamma predmetlar uchun umumiy bo'lgan ikki-uch xil ranglar to'plangan bo'ladi. Kompozistiyada ranglarning bir nechtasi yig'ilib, chiroyli birikmalarni hosil qilishi **ranglar garmoniyasi** deb ataladi. Agar ranglar yog'imsiz birikmani hosil qilsa **disgarmoniya** deb yuritiladi.

Rang guruhlarining garmonik birikmalarini ba'zan **gamma** deb ham yuritiladi. Ba'zan to'yingan rang guruhlarining to'yinmagan ranglar bilan qo'shilishi ham garmonik birikmalarni hosil qilishi mumkin. Biroq, ayrim hollarda birgina rasmda to'yingan va to'yinmagan birikmalarning aks etishi disgarmoniyaning hosil bo'lishiga olib keladi. Rasm chizishda ana shu jihatlarga rioya qilgan holda ish olib borish tasvirning ta'sirchanligi oshirishga imkonini beradi.

Rang doirasi deganda asosiy hisoblangan qizil, sariq, zangori ranglarni ikkitadan o'zaro aralashtirish orqali olinadigan 12 yoki 24 rangni doira bo'ylab yonma-yon qo'yilishiga aytiladi.

Obraz yaratishda "oldinga intiluvchi" va " orqaga intiluvchi" ranglarning xususiyatlarini bilgan holda ish olib borish ham yaxshi natijalar beradi. "**Oldinga intiluvchi**" ranglarga ko'proq iliq anklar kiradi va ular o'zlarining haqiqiy o'rnidan

oldinroqda ko'rinadilar. "Oldinga intiluvchi" ranglar qatoriga yorqin to'yingan ranglar hamda materialning fakturasiga alohida e'tibor berilib ishlangan rasm ranglari ham kiradilar.

Orqaga intiluvchi ranglar qatoriga asosan to'q ranglar kiradi.

Kompozistiyada yorug'lik (och-to'liq) ham undagi obrazlarning ta'sirchanligini oshirishda alohida kasb etadi. Buni axromatik ranglar bilan ishlangan illyustativ rasmlarda ko'rish mumkin. Kompozistiyada yorug'likning roli shundan iboratki, bunda bo'rttirib ko'rsatilishi lozim bo'lgan obrazlarni tasvirlashda kontrastlik qonunidan foydalaniladi, ya'ni asosiy obraz to'q tasvirlansa, uning atrofdagilar och ranglar bilan ishlanadi va aksincha suvratdagi asosiy obraz och rang bilan ishlansa, boshqalari esa to'q ranglar bilan tasvirlanadi.

Rang bilan ishlashga, ranglarning tuslarini farqlay bilishga va ulardan rasmning mazmuniga qarab foydalana olishga o'rgatib borish kerak. Bo'yoq bilan ishlash jaryonida bo'yoq va rang haqida ma'lumotlar berish bolalar rasmlari hamda rassoomlar asarlarining reproduksiyalarini tahlil qilish bilan amalga oshiriladi. Ranglarning yuqorida qayd qilingan xususiyatlari bilan bolalarni tanishtirishdan avval ularga asosiy va qo'shimcha ranglar, xromatik va axromatik ranglar, iliq va sovuq ranglar kontrast ranglar, og'ir va engil ranglar haqida tushunchalar berilishi lozim.

Ranglarni kishilar ruhiyatiga ta'siri haqida ma'lumotlarni berilishi rasm ishlaganda ranglardan o'rinli foydalanish imkonini beradi. Xususan, ranglarning kishilarning ruhiy holatiga ta'siri haqida to'xtalganda bolalar e'tiborini quyidagi jihatlarga qaratish lozim. Ranglar yordamida kishilar narsalarni, voqealarni idrok etishlari, tanishlari, bilib olishlari mumkin.

Ular yordamida odamlar o'z hayotlari va mehnatlarini engillashtirishga, hattoki sog'liqlarini ma'lum miqdorda yaxshilashga erishadilar.

Ranglarni insonlar hayotidagi ahamiyatini tushungan holda bir qator olimlar maxsus tadqiqotlar olib borganlar. Shu maqsadda Tokioda dunyoda yakkayu-yagona rang instituti tashkil etilgan bo'lib, unda ranglarning turli sohalarda qo'llanishi, ularning samaralarini o'rganiladi, tajribalar o'tkaziladi.

Ranglarning kishi ruhiyatiga ta'siri haqida mashhur nemis olimi va shoiri rangshunos Gyote, rus ruhshunosi V.Bexterovlarning fikrlari diqatga sazovordir. Gyote, o'zining "Ranglar nazariyasi" nomli mashhur asarida shunday deb yozgan edi:

"Sariq rang ko'zni quvontirib, yurakni kengaytiradi, ruhingiz tetik bo'ladi va biz darhol iliqlikni his etamiz".

Uning fikricha, zangori rang sovuq hissiyotni uyg'otsa, qizil rang aksincha qo'rqitish, yashil rang ezgulik, xotirjamlik hislarini paydo qiladi. Yashil rangni Gyote ko'zni va ko'ngilni tinchlantiruvchi qobiliyatga ega deb hisoblaydi.

qizil rang qo'zg'atuvchi, hayajonlantiruvchi, isituvchi xususiyatlarga ega bo'lsa, sariq rang iliqlik, tetiklashtiruvchi, quvnoq, xushchaqchaq xususiyatlarga ega. Och yashil rang tinchlantiruvchi hisoblanib, kishida yoqimli kayfiyat hosil qiladi. Uning turlari turli hissiyotlarni o'yg'otuvchi, zangori rang xotirjamlik, jiddiylik, g'amg'uzorlik, mayuslik keltiruvchi sifatlarga ega. Binafsha rang kishilar e'tiborini o'ziga tortuvchi, shu bilan birga o'zidan itarish xususiyatlariga ega bo'lib, kishilarda g'amginlik va qayg'ulik o'yg'otadi.

Rangning kishilarga ta'siri to'g'risida franstiyalik texnika estetikasi bo'yicha mutaxassis Jak Vinonning fikrlari diqatga sazovordir. U rangni har narsaga qodir.

U xotirjamlik va xayajonni hosil qilishi, xattoki odamlarni larzaga solishi, falokatga olib kelish mumkinligi haqida yozgan edi.

Xorijiy mamlakatlarda ranglarni kishilar ruxiyatiga ta'sirini bilgan rassomlar savdo ishlarini yaxshilash maqsadida restoranlarni savdo uylarini, ishlab chiqarilgan maxsulotlarni kishi e'tiborini o'ziga tortadigan ranglar bilan bo'yashga harakat qiladilar.

Ayrim ishlab chiqarish korxonalarida ish joylarini ishchilar charchamasligi uchun ishlab chiqarish unumini oshirishga xizmat qiladigan ranglar bilan bo'yash orqali ish samaradorligini ko'tarishga erishganlar.

Bazibir psixoterapevt, nevropotologlar shu yo'nalishdagi kasallarni davolashda ham ranglardan foydalanmoqdalar. Bunda ular ko'proq tinchlantiruvchi yashil, zangori ranglarning turli tuslaridan kasallar xonasini bo'yash, yashil chiroq-svetomuzika yordamida kasallarga ta'sir ko'rsatib, ijobiy natijalarga

erishmoqdalar. Rangning foydasini tushungan ayrim kishilar, ayniqsa ayollar boshqalarning etiborini o'ziga tortish maqsadida qizil, sariq, zarg'aldoq iliq rangdagi kiyimlar kiyishadi. Bunday kiyinish ayrim ayol o'qituvchilar ham xos bo'lib, ular darsda bolalar e'tiborini ko'proq o'zlariga qaratishga harakat qiladilar. Xalqimiz ranglarning kishilarga ta'sirini tushungan holda qadimdan yoshiga yarasha madaniyat bilan kiyinib kelgan. Xususan, bolalar, o'rta yoshlilar, qariyalarning shuningdek, ayol va erkaklarning kiyim ranglari bir-birlaridan keskin farq qilgan.

Erkaklar kiyimlarning ranglari jiddiy va vazmin, ayollarniki sho'x, engil, serjilva bo'lgan. qariyalarning kiyimlari esa sodda va vazmin, kishi e'tiborini tortmaydigan ranglarda tayyorlangan. Kiyimlarning ranglari kishilarning harakteriga ham bog'liq bo'ladi.

1.3. Yorug'soya qonunlari

Ma'lumki, predmetlarning shakli va materiallar naturadagi yorug'soya orqali ham idrok etiladi. Har qanday predmet turli xil egriliklar yoki tekisliklar-yuzalar bilan chegaralangan bo'lib, har xil yorug'lik sharoitida bo'ladilar, ya'ni yorug'lik nurlari predmetlarga turlicha tushib, ularning yuzlarini turlicha yorug'lantiradi. Ba'zi yuzalar ko'proq, boshqalari kamroq yorug'lik oladilar. Predmetlar yuzasining yorug'lanish darajasi avvalo, yorug'lik manbaigacha bo'lgan masofaga bog'liq

bo'ladi. Yorug'lik manbai yuzadan qanchalik uzoqlikda bo'lsa, predmet shuncha kuchsiz yorug'lanadi va aksincha, yorug'lik manbai predmetga qancha yaqinda joylashsa, u shunchalik kuchli yorug'lanadi. Shuningdek, predmet yuzasining yorug'lik darajasi predmetdan kuzatuvchigacha bo'lgan masofaga ham bog'liq bo'ladi, ya'ni narsalar tusi kishi ko'ziga yaqinlashgan sari ochroq, uzoqlashgan sari esa to'qroq ko'rinadi. Yuzalarning yorug'lanish darajasi shu yuzaga tushayotgan tushish burchagiga ham bog'liq bo'ladi. Eng kuchli yorug'likni yorug'lik manbaiga tik qaragan yuza oladi. Tushayotgan yorug'lik nurlarining burchagi qanchalik katta bo'lsa, narsalar yuzasiga tushayotgan nurlar shuncha kam bo'ladi. Hayotdagi har qanday narsalar yorug'lik ta'siri ostida xox tabiiy, hoh sun'iy yorug' va soyalarga ega bo'ladilar. Narsalarda yorug' va soyalar bo'lmasa ularni hajmi sezilmaydi. Rassomlar ham o'z asarlarida bundan foydalanadilar. Yorug'soyalarning buyumlarda joylashuvi ma'lum qonuniyatlarga bo'ysunadi va ular narsalarning shakliga (kub, prizma, konus, stilindr, shar, v.b.), harakteriga, rangiga, yorug'lik man'байдan uzoqligiga, predmetdan rasm chizuvchigacha bo'lgan masofaga bog'liq bo'ladi. Xususan, predmetga yorug'lik tik tushganda esa ularda yorug' va soya nisbatlari keskin va yonboshdan tushganda ularning nisbati katta bo'lmaydi. Shuningdek, yumaloq shakldagi predmetlarda (konus, shar, stilindr) yorug'likdan soyaga o'tish yumshoq va ravon sodir bo'ladi, qirrali (kub, piramida, prizma v.b.) shakllarda esa bu xodisa keskin ro'y beradi. Yorug'soyalarning predmetlarda aks etishi gipsli geometrik shakllardagiga qaraganda aniqroq kuzatiladi.

Tasviriy san'at nazariyasida yorug'soya qonunlarining ta'rifi quyidagicha belgilanadi. 1. Predmet yuzlarining yorug'lantirilgan qismiga **yorug'**, yorug'lik tushmagan qismiga **soya** deyiladi. "Yorug'dan soyaga o'tishdagi qismini **yarimsoya**" deb yuritiladi. 3. Yorug'likni o'rtasida joylashgan eng yorqin yaltiroq joyi **blik** deb ataladi. Tevarak atrofdagi yorug'likdan aks ta'sir etishi natijasida soyada hosil bo'lgan ochroq qismni **refleks** deyiladi. 26-rasm.

Soyalarni ikki xili bo'ladi, shaxsiy soya va tushuvchi soya. **Shaxsiy soyalar** bevosita predmet tanasida joylashsa, **tushuvchi soyalar**, predmet tanasidan

tashqarida bo'ladlar. Tushuvchi soyalarning harakteri yorug'lik manbaining yuqori yoki pastda bo'lishligiga bog'liqdir. Xususan predmetga yorug'lik yuqoridan tushsa tushuvchi soyalar qisqa, pastdan tushsa uzun bo'ladi. 27-rasm.

Shuningdek, rangtasvir va qalamtasvirida yorug'soya perspektivasiga ham rioya qilinadi. Bu hodisa yorug'lantirilgan predmet bilan yorug'lik o'rtasidagi masofaga bog'liq bo'lib, unda yorug'lik bilan soya nisbatlari turlicha bo'ladi. Yoruqlantirilgan predmet yorug'lik manbaiga qanchalik yaqin bo'lsa predmet yuzasi shunchalik yorqin va aksincha qanchalik masofa uzoq bo'lsa yorug'soya va soya nisbatlari bir- birlariga yaqin bo'ladi. Bundan shunday xulosa chiqadiki, predmetlar bizning ko'zimizdan qanchalik uzoqlashsa, ularda faqat o'lchov jihatdan qisqarishgina ro'y bermasdan, balki ularni yorug'soyalarida ham aniqlik yo'qoladi, hajm ham yaxshi sezilmaydi, hajmli predmetlar yupqa va tekis ko'rinadi. Havo perspektivasiga xos bu hodisani yomg'irli yoki tumanli kunlarda yaqol kuzatish mumkin. Havo perespektivasining sodir bo'lishiga asosan kuzatuvchi bilan buyum orasidagi havo qatlami, tuman, par, yomg'ir, chang parchalari sababchi bo'ladi. Bu zarrachalar predmetning yorug' qismini bo'g'adi, soyasini ochartiradi.

1.4. Perspektiva

Ma'lumki, perspektiva tasviriy san'atning nazariy asoslaridan biri hisoblanadi va u alohida fan sifatida shakllangan. **Perspektiva** borliqdagi narsa va hodisalarni ko'rib idrok etishga mos holda tasvirlash qonuniyatlarini o'rganadi.

Perspektivaning uch xili mavjud:

1. Chiziqli perespektiva:
2. Rang (xavo) perspektivasi:
3. Hajm perespektivasi.

Chizikli perespektivada turli xil uzoqlikdagi narsalarning o'lchovlari qisqarib ko'rinadi. **Rang perspektivasida** esa bu predmetlarning ranglari o'zgaradi.

Hajm perspektivasida esa narsalarning hajm aniqligi va chegaralari xiralashadi.

Chizikli perspektivaning asosiy qonunlari quyidagilardan iborat:

- predmetlar kishi ko'zidan uzoqlashgan sari eniga ham, bo'yiga ham kichiklashganidek ko'rinadi, oxirida nuqtaga aylangandek tuyuladi;
- predmetlardagi vertikal qirra chiziqlar kishi ko'zidan uzoqlashgan sari o'z yo'nalishini o'zgartirmaydi va o'zaro kesishmaydilar.
- Ufq chizig'idan pastda joylashgan buyumlarning perspektivadagi gorizental chiziqlari yuqoriga yo'nalsa, yuqorida joylashganlarniki esa pastga yo'nalgan bo'ladi.

Frontal perespektivada birgina, burchakli perspektivada ikki kesishish nuqtasi bo'ladi. Burchakli perspektiva hodisalari qirrali to'rtyoqli predmetlarda ko'zga yaqol tashlanadi. Xususan, karobka, yashik, chemodan, stol shkaf v.b. Ular kuzatuvchiga burchak ostida turgan holatida ularning ikki yon tomonidagi parallel qirra-chiziqlar ufq chizig'ining ikki nuqtasida kesishadilar. Burchakli perespektivadagi kesishish nuqtasi ayrim xollarda suvrat tekisligidan chetga chiqib ketishi ham mumkin.

Yuqorida qayd qilganimizdek har qanday mazmunli rasmlar ufq chizig'i bilan bog'liq bo'ladi. **Ufq chizig'i** geografiyada katta kenglikdagi jonda er bilan osmonni ajratib turuvchi chiziq deb qaralsa, rassomchilikda kuzatuvchi yoki rasm chizuvchining ko'zi balandligida tasavvur etiladigan (haqiqatda u bo'lmaydi) gorizental suvrat tekisligiga parallel chiziqdir. Kuzatuvchi yoki rassom pasaysa ufq chizig'i pasayadi, ko'tarilsa ufq chizig'i ko'tariladi.

Rang perspektivasi borliqdagi barcha narsalar kishi ko'zidan uzoqlashgan sari o'z rangini o'zgartirishi haqida tushunchalar beradi. Bir xil rang, tus va to'yingan rangdagi buyumlar bizga yaqinlashgan sari rangdor va yorqin ko'rina boshlaydi. Yaxshi e'tibor berilsa haqiqatda rangi, tusi, to'yimliliigi bir xil bo'lgan daraxtlarning ranglari bizga nisbatan turlicha masofada turlicha ko'rinadilar. Ular eng uzoq masofada esa kulrangsimon, havoransimon tusli bo'lib idrok etiladi. Masalan, tongdagi oq rangli qor soyada zangori tusda ko'rinadi. Buning sababi

narsalar rangiga havo qatlamidagi chang, namlik, bug' zarralari va osmon rangining, er va atrofdagi narsalarning ta'sirlaridir. Narsalar bilan kuzatuvchi o'rtasidagi masofa qanchalik uzoqlashsa havo qatlami ham shunchalik qalinlashadi va ular kuzatuvchiga kelayotgan nurlarni ushlab qoladi. Natijada narsa ranglarni o'z to'yimlilikini yo'qotadilar.

Chiziqli perspektiva hodisalarini ko'proq simli shakllar, geometrik jismlarning shakllarini namoyish etish orqali, tabiatni, bevosita kuzatish orqali idrok etish samaralidir.

Shuningdek, chiziqli perspektiva hodisalarini san'at asarlarini kuzatish, xandasiy shakldagi narsalar (kub, prizma) rasmini chizish orqali ham o'rgansa bo'ladi. Rangtasvir asarlarini namoyish etish va ulardagi rang perspektivasi hodisalariga bola e'tiborini qaratish kerak bo'ladi. Ranglar perspektivasi hodisasini ranglarni aralashtirish orqali ham tushuntirsa bo'ladi.

Hajm perspektivasi ham rassomlar faoliyatida ma'lum rol o'ynaydi. Yuqorida ranglar perspektivasi haqida fikr yuritganimzda havoda turli chang zarrachalari, namlik bo'lib, borliq bilan kuzatuvchi orasidagi narsalarni hajmiga ta'sir ko'rsatadi deb aytgan edik. Ular oq narsalarni to'qlashtiradi, to'q narsalarni ochlashtiradi. Natijada narsalarning soyalari o'rtasidagi kontrastlik yo'qoladi, ularning zixlaridagi aniqlik buziladi, xajmli narsalar tekis ko'rinadi. Bu hodisani xajm perspektivasi deb yuritiladi. Uni I.Shishkinning "Yomg'irdan so'nggi eman o'rmonzori" nomli suvratida ko'rish mumkin.

Mavzu asosida rasm chizish jarayonida kompozistiyani muvaffaqiyatli hal etish uchun avvalo rasm chizishni ufq chizig'idan boshlashning roli katta. Uni osmon bilan erni ajratib turuvchi chiziq sifatida qarash kerak. Ufq chizig'ini tasvirlanadigan ob'ektning mazmunidan kelib chiqib belgilash maqsadga muvofiqdir. Ufq chizig'ini qog'oz betiga uch xil joylashtirish mumkin. Birinchisida ufq chizig'i qog'oz yuzasining yuqorisidan, ikkinchisidan pastidan uchinchisida esa uning o'rtasidan o'tgan bo'ladi. Rassom yuqori ufq chizig'ini keng manzara yoki katta ob'ektning aks ettirmog'chi bo'lgan taqdirdagina tanlaydi. Shuningdek, rassomlar kishilar tasvirini er fonida yaxshi ko'rsatish maqsadida ham shunday ufq chizig'ini tanlaydilar. Ikkinchi holda ufq chizig'i qog'oz

yuzasining pastki qismida o'tkazilishi rassomning osmondagi yoki yuqoridagi narsa yoxud harakatni ko'rsatish bilan bog'liqdir. Ufq chizig'ining "Fazoga parvoz", "Kuzda daraxtlar", "Turnalar uchib keldi" kabi mavzularda rasm chizganda pastdan olinsa to'g'ri bo'ladi.

Perspektivaga oid uchinchi holda ufq chizig'ini daftar yuzasining pastidan o'tkaziladi. Rassom ufq chizig'ini bunday holatda olishining sababi tomoshabinga suvrat uning yuqori qismi bilan pastki qismidagi detallar muvozanati saqlashga bo'lgan harakati bilan bog'liqdir.

Shuningdek ufq chizig'i rassomning g'oyasi, suvrat mazmuni va kompozistiyasi bilan ham bog'lanadi.

Agar rasmda uylar yoki daraxtlar tasvirlangan bo'lsa, osmon ancha engil, pastki qismi og'ir bo'lib ko'rinadi.

Perspektiv qisqarishni qog'oz betida tasvirlashda esa quyidagi qoidaga amal qilmoq darkor. Birinchidan, kuzatuvchiga yaqin ko'ringan buyum yoki jonli zotlar qog'oz betining pastki qismiga chiziladi. Kuzatuvchiga nisbatan juda uzoqda ham, yaqinda ham joylashmagan ob'ektlar qog'oz betining o'rtasida tasvirlanadilar. Rasmda hayvon, qush, daraxt va uylar rasmini tasvirlashda ularning o'lchovini odamning o'lchoviga qarab belgilash lozim.

Xuddi shu usulda har qanday narsalarning rasmini ishlash mumkin.

Tasviriy san'atning nazariy asoslarini yaxshi bilishlik, tasviriy ishlarni savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Tasviriy san'at asarini yaratishda **narsalar tuzilishini** xisobga olish nihoyatda muhim bo'lib, usiz savodli ishlangan tasvir bo'lishi mumkin emas. Ma'lumki, tasvirlangan barcha, jonli va jonsiz mavjudotlarni tuzilmasi (konstruktsiya) bo'ladi. Ularning asosida u yoki bu xandasiy shakl (kub, prizma, konus, peramida, shar v.b.) yoki ularning aralashuvidan hosil bo'lgan murakkab shakllar yotadi. Mavjudotlar yoki ularning tasvirida u yoki bu xandasiy shakl ko'zga yaqol tashlansa, boshqasida u butunlay sezilmasligi mumkin.

Shuni ham xisobga olish kerakki, harbir mavjudot (predmetlar, qushlar, hayvonlar, odamlar) nafaqat o'z tuzilishiga balki shakliga ham ega, Ular shu jixatlari bilan ham bir-birlaridan farq qiladilar. Tasvirda ularning tuzilishiva shakllana to'g'ri aks

etdirilmasa rasm tasvirlanayotgan mavjudotga o'xshamay qolishi mumkin. Natijada tasvir tomoshabinda yaxshi taasurot qoldirmaydi.

Shuning uchun ham rasm chizishni o'rganishning dastlabki bosqichlarida xandasiy shakllarni tasvirlashga alohida e'tibor beriladi. Natijada oddiy narsalarning rasmini savodli qilib ishlash ancha engillashadi. Keyinchalik murakkab tuzilish va shakldagi narsalar rasmini ishlashga o'tiladi. Narsalarni xandasiy shakllar asosiga qurib chizish perspektiva xodisalarini to'g'ri tasvirlashga ham yordam beradi.

Ma'lumki, borliqdagi har bir mavjudot o'z o'lchovi va proporstiyalariga ham ega bo'lib, u narsalarning shakllari va tuzilishi bilan uzviy bog'lanadi.

Mavjudotlarning proporstiyalari ularning o'lchovlaridagi nisbatlarni nazarda tutadi. Bunda mavjudotlarning eni, bo'yi, qalinligi, balandligi kabilarning bir-birlariga nisbatan katta yoki kichikligi nazarda tutiladi.

Aytaylik, aniq biron narsa rasmini ishlaganda, ularning o'lchovlaridagi proporstiyalarni to'g'ri olinmasligi, uning harakterini rasmda noto'g'ri ifodalanishiga olib keladi. Natijada terakni rasmini o'riknikiga, qovunniki tarvuznikiga o'xshab qoladi.

Xullas, har qanday rasm chizganda ularning tuzilishi, shakli, rangi, o'lchovlari va o'lchov nisbatlari (proporstiyalari) albatta inobatga olinishi lozim.

II Bob. Tasviriy san'atda manzara kompozitsiyasini bajarish.

2.1 . Manzara janri xususida.

Tasviriy san'atda manzara, turmush, natyurmort, portret, tarixiy animal ,afsonaviy, marina, nyu, interer janrlari mavjud. Janr rassom nimani tasvirlayotganligiga qarab belgilanadi. Masalan, odam rasmini ishlansa "Portret" tabiat va shahar ko'rinishlari tasvirlansa "Manzara", hayot va mehnat jarayonlari tasvirlansa "Turmush" janriga xos bo'ladi. Shuningdek, tarixiy voqealarni tasvirlash tarixiy janrga, xayvonlarni tasvirlash, animal janr deb yuritiladi. Afsonaviy, marina, natyurmort nyu janrlari ham bo'ladi. "animal" janri lotincha "anima" so'zidan kelib chiqan bo'lib xayvon ma'nosini anglatadi. "Batal" janri esa

franstuzcha “batay” soʻzidan kelib chiqan boʻlib jang,”NYu” janri franstuzcha boʻlib yalangʻoch maʼnosini bildiradi. Ayrim asarlar ikki va undan ortiq janrlarga mansub boʻladi. Masalan, portret va nyu marina va manzara v. b. Har bir janr oʻz oʻrnida yana bir qancha janrlarga boʻlinishi mumkin.

Masalan tabiat manzarasi janri, shahar manzarasi janri, industrial manzara janri, dengiz manzarasi (marina) janri yoki portret janrini tantanavorlik, ishqiy, guruhli janrlarga boʻlish mumkin. Vaqt oʻtishi bilan janrlar tabaqalashib, mustaqil tus oladilar. Masalan, manzara janridan marina, tarixiy janrdagi batal janri ajralib chiqanlar.

Manzara janri.

Tasviriy sanʼatda tabiat, shahar, industrial, interer koʻrinishlarin tasvirlanishi manzara janrga taaluqlidir. Manzara janridagi asarlarning ayrimlari bevosita tabiat manzarasini haqiqiy koʻrinishini tasvirlasa, boshqalari ijodiy tarzda xayolan ifodalangan boʻladi. Baʼzan bu ikki hol bir asarda boʻlishligi ham mumkin. Manzara janrini paydo boʻlishi juda uzoqlarga borib taqaladi. Manzara tasvirlarining keng tarqalishini qadimgi Sharq va Krit orollari misolida koʻrish mumkin.

Masalan, eramizdan avvalgi asr Beni-Xasandagi qabr tasvirida yovvoyi mushik ovi tasvirlangan. Bu janr esa mustaqil ravishda Xitoyda 6 asrda paydo boʻlgan.

Evropa sanʼatida esa Oʻygʻonish davrida ilmiy asosda yaʼni chiziqli va xavo (rang) perespektivasi asosida shakllangan.

Manzara janrini ikki xili mavjud. Birinchisi mustaqil turi boʻlib, unda faqat manzara aks ettiriladi. Ikkinchi turida manzara biron tasvir fonida tasvirlanadi. Masalan, portretni orqa tomonida tabiat yoki shahar manzarasi tasvirlanishi mumkin.

Manzara janrida samarali ijod qilga rassomlardan I.Levitan, I.Shishkin, Oʻ.Tansiqboev, I.K.Ayvazovskiy, N.Karaxan kabilarni koʻrsatish mumkin. Manzara janrining koʻrinishlaridan biri bu interer hisoblanadi. U binolarning ichki qism koʻrinishlarini ifodalaydi. Bu janr qadimgi Misr, Xitoy rassomchiligida uchraydi. Ular oʻz ishlarida aql bovar qilmaydigan darajada aniqlik bilan

perespektiva qonunlari asosida intererni tasvirlay olganlar. Bu janrda ijod qilib Jotto, A.Verrokko, Leonardo do Vinchi, Rembrantlar shuxrat qozonganlar.

Manzara janirining ikkinchi bir ko'inishi bu marina janridir. Unda asosan dengiz ko'rinishlari va undagi xodisalar tasvirlanadi. Marina janrini shakllanishida I.Ayvazovskiyning xizmatlari katta bo'lgan. U o'zining umrini faqat dengiz ko'rinishlarini tasvirlashga bag'ishladi. Uning "To'qqizinchi val", "Chesmen jangi", "qora dengiz", "To'lqinlar orasida" kabi asarlari jaxon tasviriy san'atida munosib o'rinni egalladi. Marina janridagi asarlar boshqa janrdagi asarlar bilan birgalikda ham ifodalanadi. Masalan, portret, manzara, tarixiy, turmush v.b. Manzara janri ko'proq rangtasvirda, qisman grafika va haykaltaroshlikda qo'llaniladi. Xaykaltaroshlikda manzara asosan uning relief turida ishlatiladi. Xaykaltaroshlikda manzara ko'rinishlari asosiy emas, to'ldiruvchi, qo'shimcha ahamiyat kasb etadi

Manzara tarixi.

Barcha san'at turlarida bo'lgani kabi tasviriy san'at ham, (rangtasvir, qalamtasvir, haykaltaroshlik) o'z ichida har xil janrlarga ajraladi. Janrlarga ajratish rangtasvirda yaqqolroq ko'zga tashlanadi. Tasviriy san'at asarlarini janrlarga ajratishda, odatda, rasmda nima tasvirlanganligi asos qilib olinadi. Shunga ko'ra, rangtasvir asarlarini peyzaj (tabiatni tasvirlash), natyurmort (narsa-buyumlar tasviri), portret (inson tasviri), syujetli-mavzuli kartina (hayotiy voqealarni tasvirlash) kabi janrlarga ajratish mumkin. Tasviriy san'atning qalamtasvir (grafika) turi ham shu tarzda janrlarga ajratiladi.

"Peyzaj" fransuzcha so'z bo'lib "tabiat" degan ma'noni anglatadi. Tasviriy san'atda tabiatni real yoki xayoliy ko'rinishlarini aks ettirishga bag'ishlangan asar peyzaj yoki manzara deyiladi. Manzara qalamtasvir yoki haykaltaroshlikda ham yaratilishi mumkin. Biroq, manzara janrining imkoniyatlari rangtasvir san'atida har tomonlama, to'laligicha o'z ifodasini topadi Manzara janrining paydo bo'lishi juda uzoqlarga borib taqaladi. Manzara tasvirlarining keng tarqalishini qadimgi Sharq davlatlari hududida va Krit orollarida olib borilgan arxeologik qazishmalarda topilgan buyumlar misolida ko'rish mumkin. Tabiat manzaralarini aks ettirish Xitoy rassomlik san'atida VI asrda paydo bo'lgan. Evropa san'atida

manzara janri mustaqil janr sifatida XVII asrdan boshlab rivojlandi. U, ayniqsa, golland rangtasvir san'atida keng tarqaldi. Shuni qayd etib o'tish kerakki, to XVII asrgacha tabiat manzarasi ko'rinishlari faqat mavzuli surat yoki portretlar uchun fon vazifasini o'tagan. Manzara janri mustaqil janr sifatida shakllangan bo'lsa-da, unda ba'zan inson obrazini ham uchratish mumkin. Biroq, manzara kompozitsiyasida inson tasviri, shuningdek, kichik voqeaviy sahnalar hal qiluvchi rol o'ynamaydi, balki manzarani to'ldirish, tasvirning jonli chiqishi uchun xizmat qiladi. Kamil Koroning "Pichan tashish", A. Plastovning "Birinchi qor", O'. Tansiqboevning "Issiqko'l oqshomi" kartinalarida shu holni kuzatish mumkin. Tasviriy san'at asarlarida, jumladan, manzara janrida yaratilgan asarlarda rassomning borliqdan olgan taassurotlari, voqealikka g'oyaviy-hissiy munosabati ham aks etadi.

Tabiat manzaralari tasvirida rassomning dunyoqarashi, tabiatni idrok etishining ijtimoiy-tarixiy, milliy va uslubiy xususiyatlari o'z ifodasini topadi. Shunga ko'ra, mashhur rassomlarning asarlarida manzara motivlarining ulug'vor-romantik Shishkinning "O'rmon uzoqliklari" kartinasi), lirik (A. Savrasovning "Qora qarq'alar uchib keldi" kartinasi) yoki ijtimoiy-falsafiy (I. Levitanning "Mangu uyquda" kartinalari) talqinlarini uchratish mumkin.

Peyzaj janri o'zining ichki bo'linishi – janr ko'rinishlariga ham ega bo'lib, bular qishloq manzarasi, shahar manzarasi, industrial peyzaj va peyzaj-marina ko'rinishlarida bo'lishi mumkin.

2.2 Manzarada kompozitsiya

"Kompozitsiya" so'zi lotincha compositio so'zidan kelib chiqqan bo'lib, qismlarni ma'lum bir tartibda joylashtirish degan ma'noni anglatadi. Tasviriy san'at asaridagi kompozitsiya kartinada tasvirlangan barcha elementlarning rassom g'oyasiga muvofiq joylashtirilishini bildiradi. Tomoshabin e'tiborini jalb qilish va uni hayajonga solish uchun rassom tasvirlashning kuchli ifoda vositalarini izlab topishga harakat qiladi. O'z maqsadini ifodalashda barcha ortiqcha narsalarni chiqarib tash-laydi, ikkinchi darajali narsalar asosiga bo'ysundiriladi. Mato sirti, o'lchami ko'zlangan maqsad yoki ko'rish nuqtasi, ufq chizig'ini belgilash, rang

berish, kompozistiya markazini belgilash - bularning barchasi kompozistiyaning elementlari sifatida xizmat qiladi. Manzara asarining mazmuni, tanlangan motivning hayotiy-ligi kartinaning kompozition qurilishi bilan yuzaga chiqadi. Manzara motivlarini tanlash, kompozition uyg'unlikni topa bilish har bir rassomning o'ziga xos ijodiy did va mayliga bog'liq bo'ladi. Manzara etyudlarini ishlash bilan avvalo kom-pozistiyaning dastlabki detallari oldingi, o'rta va orqa planni tanlashdan boshlanadi. Bunda ko'rish nuqtasini, qog'oz yoki mato o'lchamini belgilab olish muhimdir. Manzara etyudi kompozi-stiyasida osmon, er va boshqa ko'rinishlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni topishga ham e'tibor berish kerak. Tasvirlanayotgan obrazning ta'sirchanligi tanlab olingan naturaning qiziqarli tomoni bilan ham belgilanadi.

Shuning uchun rassom naturaning eng ta'sirli jihatlarini topa bilishi, buning uchun naturani har xil holatlarda, kunning turli vaqtlarida diqqat bilan kuzatishi kerak. Zarur ufq chizig'ini belgilash, o'ng va chapdan, yaqin va uzoqdan qarab, shunday bir nuqtai nazarni - ko'rish nuqtasini topish kerakki, toki natura o'zining ifodaviyligi bilan rassom niyatini optimal darajada amalga oshirish uchun xizmat qilsin. Kartinada barcha narsa rassomning istagini, g'oyasini ifodalashga bo'ysundiriladi. Kompozistiyaning mukammalligi asosiy manzara ko'rinishlarning ikkinchi darajalilaridan farqlay olishda ko'rinadi.

Har bir detal o'z o'rni va mazmuniy vazifasiga ega. Kompozistiyadagi ikkinchi darajali, uncha muhim bo'lmagan narsalar darhol ko'zga tashlanmasligi, asosiy ko'rinishga alohida urg'u berilishi kerak.

Asosiy manzara kartinada alohida diqqat va e'tibor bilan ifodalanishi zarur. Biz atrofni kuzatganimizda ko'p hollarda bitta muhim deb hisoblagan narsamizga diqqat bilan qaraymiz.

U bizning ko'rish maydonimizdagi markazga joylashgan bo'ladi, uning maydachuyda belgilarigacha e'tibori-mizdan chetda qolmaydi. Ko'rish markazidan

chetda turgan boshqa narsalar esa umumiy tarzda, yaxlit holda qabul qilinadi. Karti-naning kompozistion qurilishi ko'p jihatdan insonning ko'rish sezgisidagi ana shu o'ziga xoslikka asoslanadi. Rassom kartinada asosiy manzarani rang, tus, shaklining aniqligi bilan ajratib ko'rsatishi lozim. Kartinada muvozanatni saqlash uchun rassom naturani kuzatish jarayonida zarur rakursni belgilab olishi kerak. Aks holda tasvir xuddi bir tarafga og'ib ketayotgandek, kartinaning bir tomoni bo'sh qolgandek taassurot berishi mumkin. Muvoza-natni saqlash tasvirlanayotgan manzara ko'rinishlarining miqdori va qanday joylashganligi bilangina emas, balki ularning rang-tusi bilan ham bog'liq. Kartinaning bir tomonidagi yorqin rang-larni ikkinchi tomonida ham ma'lum bir xolatda qo'llash kerak yoki kartinaning bir tomoniga alohida e'tibor berib, boshqa tomonini biroz nazardar qoldirish yaramaydi.

2.3 Manzara ishlashda ranglar xususiyati.

Rangtasvirning eng asosiy ifoda vositasi - bu rang. Ranglar rangtasvir asariga tasviriy san'atning boshqa turlariga qiyoslaganda alohida hayotiylik bag'ishlaydi, tasvirning to'laligi va ishonchliligini ta'minlaydi. Rassomning g'oyaviy maqsadi hamda tasvir jarayonidagi kayfiyatiga muvofiq ravishda manza-rada ranglar yorqinlashishi, nur va havo etakchilik qilishi, bu orqali tasvir jarayonida rassom ruhiy holatidagi ko'tarinkilik, hayotsevarlik va kelajakka ishonch tuyg'ulariga ishora qilinishi mumkin.

Yoki aksincha, sovuq ranglar orqali tushkun kayfiyat, bezovtalik kabil ifodalangan bo'ladi. Rangning asosiy xusu-siyatlari uning yorqinligi (och-to'qligi) tusi va to'yinganligi bilan belgilanadi. Rang borasida gap ketganda bir narsani unutmaslik kerak soylar ham rangli bo'ladi.

Bunda rassom bir rangning nur va soya hisobiga tuslanishini ko'ra olishi va shunga muvofiq aks ettira bilishi kerak bo'ladi (valyor rangtasviri). Shuningdek, manzarada reflekslardan foydalanish – tasvirlanayotgan predmetning boshqa buyumlarning yorug'ligi yoki rangi ta'sirida o'zgarishini to'g'ri belgilash va aks ettirish ham muhimdir. Bu esa manzaraning rangdorligini ta'minlaydi. Manzara rantasvirida har bir rang surtmasiga alohida e'tibor qaratish zarur. Manzarani professional darajada maho-rat bilan ishlash undagi ranglar munosabatini real xolatini naturada ko'rilganidek tasvirlay olish bilan belgilanadi. Manzara ishlash jarayonida ranglarning o'zaro munosabatini his qilish va aks ettirish malakasini hosil qilish uchun manzara ko'rinishlarining yorug'-soya ta'siridagi o'zgarishlarini zaruriy plandagi ko'rinishlarda kuzatish, o'zaro qiyoslash yaxshi samara beradi. Naturadagi manzaralarning ko'rinishi ularning yoritilish darajasi va boshqa manzaraning soylari ta'sirida ham o'zgaradi. Tongda natura sariq-oltin rangida ko'rinadi, oy nurida kulrang- moviy rangga, bulutli kunda esa to'qroq kumush rangiga kiradi. O'rmonda hamma narsa iliq yashil rangga moyil bo'ladi.

Manzara chizish jarayonida rangtasvirning plastik vosi- talaridan ham foydalaniladi.

Buning uchun naturadagi ranglar dinamikasini diqqat bilan kuzatish zarur. Shundagina yorug' va soya dog'larining kartina bo'ylab tarqalishidagi tabiiylikka, asarning jonli va ta'sirli chiqishiga erishish mumkin bo'ladi.

Umuman, tasviriy san'at asarini idrok qilishdagi o'ziga xoslikdan kelib chiqilsa, tasviriy san'at asari, eng avvalo, alohida qismlari orqali emas, balki bir butunicha idrok etiladi, shundan so'ng sekin-asta kartinadagi qismlarga, detallarga e'tibor qaratiladi. Shunga ko'ra, rangtasvir asarida birinchi navbatda ko'zga tashlanadigan, tomoshabin diqqatini jalb qiladigan jihat rang undagi koloritidir.

Kolorit manzara chizish jarayonidagi rassom e'tibor qaratishilozim bo'lgan eng muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Kolorit deganda tasviriy san'at asaridagi

ranglarning o'zaro uyg'unligi va birligi tushuniladi. Kolorit rangtasvirdagi badiiy obrazning emostional ifodaviyligini ta'minlaydigan muhim vositalaridan biri bo'lib, ranglarning o'zaro uyg'unligiga ko'ra u iliq yoki sovuq, yorug' yoki xira bo'lishi, shuningdek, xotirjamlik yoki bezovtalikni ifodalashi mumkin. Manzara chizish jarayonida ko'pincha va ayniqsa boshlovchi rassomlarga predmetning rangi haqida ilgaridan shakllanib qolgan tasavvurlar halaqit berishi mumkin. Predmet qanday yorug'lik muhitida joylashganiga qaramay, uning rangi haqida ilgaridan shakllangan tushuncha xotirada saqlanib turaveradi. Natijada tajribasizroq rassomlar etyud ishlash jarayonida jiddiy xatoga yo'l qo'yadilar manzara ko'rinishini ilgaridan shakllangan tasavvurlariga ko'ra tasvirlaydilar. Masalan, maysa-larning rangi kuzatuvchidan uzoqlashishi, shunga muvofiq ravishda muhitning o'zgarishiga o'zgarishini hisobga olmasdan birdek yashil rangda tasvirlayveradilar.

Manzara chizishdagi muhim jihatlardan yana biri kartinada ob-havoni, faslni, kunning turli vaqtlardagi holatlarini tasvirlay olishdir. Bu narsa kartinada umumiy tus va rang kayfiyatini bera olish deyiladi.

Tabiatning tez o'zgaruvchan holatlari – erta tong, peshin, kech, nam havo, quruq havo, bulutli kun, quyoshli kun va boshqalar o'ziga xos rang gammasini talab qiladi. Kunning turli vaqtlarida va turlicha ob-havo sharoitida ishlangan etyudlar bunday paylarda tabiatning yoritilish holatidagi o'zgarishlarga muvofiq tarzda o'zining umumiy tusi va rangiga ko'ra farqlanadi.

Tabiatning turlicha yoritilganlik holatlaridagi farqlarni o'rganish uchun bitta naturaning o'zini bulutli tunda ob-havoda, quyoshli kunda, yozda va qishdagi ko'rinishlarini kuzatish, tasvir-lash foydalidir. Manzarada umumiy tus va rangdagi uyg'unlik, yaxlitlik yo'qligi bir necha xil rang-tus xolatlarini bzaga keltiradi. Bunday asar tabiat go'zalligini ifodalay olmaganidek tomoshabin tuyg'ulariga ham ta'sir eta olmaydi.

Manzara janrida ijod qilgan rassomlar.

O'rol Tansiqboev

1904 – 1972 yillarda yashab ijod etgan O'zbekiston xalq rassomi O'rol Tansiqboev mashhur manzarachi rassomlardandir.

O'zbekistonning takrorlanmas go'zalligiga bag'ishlangan asarlari nihoyatda rang-barang bo'lib, chet ellarda ham ma'lum. O'.Tansiqboevning “Jonajon o'lka”, “Tog' oqshomi” manzarasi, “Kattaqo'rg'on suv ombori”, “Issiqko'l oqshomi”, “Tog'larda”, “Mening qo'shig'im” kabi ko'plab mashhur asarlari mavjuddir. Rassomga shuhrat keltirgan asarlardan biri “Qayraqum GESi ko'rinishi” deb ataladi.. bu asarda u yuqoridan turib kuzatilgan elektrostanstiya va suv ombori lirik kayfiyatda tasvirlangan bo'lib, undagi qurilishlar tabiat bilan uyg'unlashib ketgan. Suvrat markazidagi erta tongda zangori tusga kirgan elektrostanstiyasi to'g'oni cheti ko'rinmas ulkan dengizni mahkam tutib turgandek tuyuladi. Asarni kuzatgan odam sahroga jon bag'ishlovchi mo''jizakor manzaraning sexrli olamiga kirib qoladi.

Unda olislarga bo'y cho'zgan musaffo dengiz qa'riga ko'milgan shodlik va nafosatga boy tong yorishib kelayotganligini qalbdan his etadi. Bu suvratda tasvirlangan narsalar juda oddiy, lekin sehlidir.

Chunki dengiz, osmon va kengliklarning bepoyonligi koloritning jozibadorligi, mayinligi kishini o'ziga tortadi. O'.Tansiqboev 1958 yilda Bryusseldagi xalqaro ko'rgazmada shu asari bilan qatnashib, xalqaro kumush medal bilan taqdirlangan. Uning etuk asarlaridan biri “Mening qo'shig'im” asari bo'lib, tabiiy ranglar jilosi bir-biriga uyg'unlashib ketgan bu kartinada birinchi planda gullarning qiyg'os ochilgan payti tasvirlangan, orqa planda esa uzoq tog'larning ko'rinishi aks ettirilgan.

Undagi kolorit asosan ko'k-yashil rang hisobiga yaratilgan bo'lib, ulug'vor tog'lar ko'rinishi bilan moviy osmon rangi uyg'unlashib ketgan. Ranglarning yorqinligi kishida xush kayfiyat uyg'otadi. O'.Tansiqboevning uy-muzeyi Toshkent shahrida joylashgan.

Rahim Ahmedov

O'zbekiston xalq rassomi Rahim Ahmedov ijodiy faoliyatida o'spirinligidanoq atrofida qilarga xurmatda, do'stona munosabatda bo'lgan. Katta bo'lib san'at yo'lini tanladi. U san'at to'garaklariga qatnashib rassom Xikmat Raxmanov

ustozligida rassomlik sir- asrorlarini o'rgana boshladi. 1937 yili Toshkentdagi Benkov nomidagi Respublika rassomchilik bilim yurtiga o'qishga kirdi. Bilim yurtida B. Hamdami, P. Benkov N.T. Karaxan kabi ustozlar qo'lida tahsil oldi. Raxim Axmedov oldin o'tgan hozirgi zamon rassom asarlarini ko'rarkan men ularga tahlid qilmasdan, o'zimni tasavvurimda hayotni qanday ko'rsam, shundayligicha qog'ozga tushuraman derdi. Karaxan, Benkovlarda tahsil olib yurganida Raxim Axmedovda ham tabiatga bo'lgan munosabati uni sevish, matoga tushirish qiziqishi ortib bordi. Karaxan aytganidek har doim bir so'zida takror aytar ekan etyud ishlanmasdan turib rang-tasvir yaratib bo'lmaydi derdi.

Manzara sirlarini Karaxan Bankovlardan o'rgana boshladi. 1947 yillarda Leningraddagi I.E.Repin nomidagi rassomchilik, haykaltaroshlik va arxitektura institutiga o'qishga kirib o'qidi. Institutni tugatgach rassomlik faoliyatini boshladi. U ijod qilib Toshkentdagi rassomchilik san'at institutida ko'pgina shogirdlar tayyorladi. Hozir ular respublikamizni turli viloyatlarida ijod qilib kelishmoqda. Hozirda Raxim Axmedovni ko'pgina asarlari xorijiy mamlakat muzeylarida saqlanmoqda. Bunga bir qancha yaratgan manzarali asarlari misol bo'la oladi. "Tog' vodiysi" 1970 yil, "Oq toshda qish" 1975 yil, "Qish" 1975 yil, "Quyoshli kuz" 1976 yil, "Venestiya" shahri ko'rinishi, "Kuz ranglari" 1970 yil kabi asarlardir. R.Ahmedov chet el safarlarida ham bir necha turkum asarlar yaratib kelgan. Uning "Venestiya oqshomi" shahar manzarasi, "Rim ko'rinishlari" kabi asarlari shular jumlasidandir.

U ishlagan manzara asarlari o'zining yorqin ranglari bilan yodda qoladi. Uning kartinalarida manzaraning tabiiyligi, ranglarning uyg'unligi saqlanadi.

Alisher Mirzaev

O'zbekiston xalq rassomi Alisher Mirzaev Toshkentda tug'ilgan. Uning manzaraga oid asarlari chet ellarda ham namoyish qilib kelinmoqda. A. Mirzaevning ijod namunalaridan "Anor daraxti", "Tog' daryosi sohilida", "Shahar manzarasi", "Boloxonada" qishloq manzarasi ko'rinishlari kabi asarlardir. Uning "Yangi va eski Toshkent" turkumidagi asarlarida qadim va navqiron shaharning ko'rinishi aks etgan. Unda Toshkentning ko'hna Eski shahar bilan zamonaviy binolar aralashib

ketgan qismi - Chorsu bozori ko'inishi tasvirlangan. Rassom shaharning tinimsiz harakatdagi hayotidan bir lahzalik holatni kartinaga muhrlab qo'ygan. A.Mirzaevning bu asari ekspressiv-ramziy tarzda yaratilgan kartinalardan hisoblanadi.

Ne'mat Qo'ziboev

O'zbekiston xalq rassomi Ne'mat Qo'ziboev ham Toshkentda tug'ilgan. Uning ko'plab manzara janridagi asarlaridan "Tog' manzarasi", "Bibixonim" ko'inishi kabi manzara asarlarini sanab o'tish mumkin. "Tog' manzarasi" asarida tog' manzarasi format usulida tasvirlangan bo'lib, yashil rangda berilgan. Unda tog'da o'sadigan daraxtlarning turlicha ko'inishini, baland cho'qqilar sari suzib yurgan bulutlarni kuzatishimiz mumkin. Ne'mat Qo'ziboevning yana bir manzaraga oid asarida Bibixonim ansambli ko'inishi tasvirlagan. Bu asarida rassom Samarqanddagi Bibixonim masjidini vayrona holatda tasvirlar ekan, uning uzoq yillar davomida xaroba holida bo'lsa-da, mahobatli ekanligini ko'rsata olgan. Rassomning bu asarida syujetli-tematik kartina janri belgilarini ham ko'rishimiz mumkin. Tarixiy hodisalar, yillar, asrlar Bibixonim masjidi oldidan go'yo qatorlashib o'tib boraveradi, biroq Bibixonim masjidi o'z mahobati va ulug'vorligini yo'qotmay, olis o'tmishning tilsiz guvohi bo'lib turaveradi. Kartinada binoning mahobatli – monumental xarakterda tasvirlanishi rassom tanlagan mavzu va g'oyani ifodalash maqsadiga ham muvofiq kelgan.

Rassomlarning mashxur asarlari.

O'rol Tansiqboev "Issiq-ko'l manzarasi, 1951 yil

M.S. Saryan "Tog' manzarasi" 1952 y.

A. Mirzaev "Anor daraxti" 1978 yil

R.Ahmedov "Quyoshli kuz" 1976 y

O'rol Tansiqboev "Jizzax tog'lari", 1967 yil

I.Karaxan "Kuz", 1973 yil

Ne'mat Qo'ziboev "Tog' manzarasi". 1983 yil

F.A.Vasilev "Yomg'irli kun" 1872 yil

A.I. Kuindji "Dneprda tun oqshomi" 1880 yil
P.Sezann "Sent-Vintuar tog'i" 1900 y
A.K Savrasov "Qarg'alar uchib kelishdi" 1871y
N.V.Akaz "O'rmondagi yo'l". 1560 y
I.I.Shishkin "Bug'doyzor" 1878 yil
A.K.Savrasov. q.q. Qoralama. 1871 yil
I.Ayvazovskiyyu To'qqizinchi val. 1850 yil
K.Mone. Jiverndagi pichan g'arami. 1912 yil
R.Choriev. Surxondaryo manzarasi. 1973 yil
M.Ashirmatov. Kosonsoy manzarasi. 2007 yil.
F.A.Vasiliev. Kuchli yomg'irdan so'ng. 1874 yil
I.Shishkin. Daraxt ko'rinishi. Qalam qoralama. 1874 yil
F.A.Vasilev. Manzara. Qalam qoralma. 1879 yil
Z.Ismoilshayxov. Barglarning to'kilishi. 1987 yil
I.V.Shishkin. Dub daraxti. Qalam qoralama. 1883 yil
A.Turdaliev. Tog' yo'li. Qalam qoralama. 2007 yil.
Kamil Karo. Vildrandagi ko'l. 1870 yil
A.Turdaliev. G'ova ko'rinishi. 2003 yil.

2.4 Manzara ishlash texnologiyasi.

Manzara chizish jarayonida perspektiva

Manzara ishlash texnikasini egallash bo'lajak rassomdan juda katta qunt va mehnatni talab qiladi. Kuzatuvchidan tabiat manzaralarini katta masofa ajratib turishi, yorug'lik va soya reflekslarining xilma-xilligi va ko'pligi, yorug'-soyalarning tez o'zgaruvchanligi, ob-havo va fasllarning o'zgarishi – bularning barchasi manzara ishlamoqchi bo'lgan rassom mehnatini qiyinlashtiradi. Shuningdek, qiziqarli motivlarni paydo bo'lishiga olib keladi ham. "Perspektiva" so'zi lotinchada "aniq ko'raman" ma'nosini anglatadi. Tasviriy san'atda

perspektiva qisqarish hamda narsalarning kuzatuvchidan uzoqlashgan sari o'zgarib borishi ma'nosida ishlatiladi. Perspektiva rassomga manzarani naturada qanday ko'rilsa, kartinada shunga mos tasvirlash imkonini beradi. Perspektiva qoidalarini o'zlashtirish manzara chizish jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Peyzaj asarlarining muvaffaqiyati ularda

tasvirlangan predmetlarning o'zaro uyg'un o'lchovlarda aks ettirilishiga ham bog'liq, albatta. Buning uchun bo'lajak rassom naturani diqqat bilan kuzatishi, narsa va buyumlar, jonivor-larning bir-birlariga nisbatan o'lchovlarini, ularning ufq chizig'iga

nisbatan joylashishi kabi jihatlarini tasvirlash bilan ularda manzara chizish malakasi shakllanib boradi. Perspektiva ufq chizig'i bilan bog'liq holda belgilanadi. Ufq chizig'i deyilganda osmon bilan erni ajratib turadigan chiziq tushuniladi. Ufq chizig'i rassomlikda kuzatuvchining yoki rasmchizuvchining ko'zi balandligida tasavvur etiladigan epik (gorizontal) suvrat tekisligiga yondosh (parallel) chiziqdir. Ufq chizig'i odatda tasvirlanadigan manzaraning mazmunidan kelib chiqib belgilanadi.

Ufq chizig'ini qog'oz betiga uch xil: qog'oz betining yuqorisidan, o'rtasidan, pastidan o'tkazish mumkin.

Bu, asosan, kuzatuvchi egallab turgan ko'rish nuqtasiga bog'liq bo'ladi. Perspektivaning chizikli perspektiva, rang perspektivasi va hajm perspektivasi ko'rinishlari mavjud. Chizikli perspektivaning muhim tomoni shundaki, u narsa va buyumlarning kuzatuvchiga nisbatan o'z shakli va o'lchovlarini o'zgartirib bori-shini ifodalaydi.

Narsalar kuzatuvchidan uzoqlashib borgan sari ularning o'lchovlari kichrayib boradi. Aksincha, kuzatuvchiga yaqin-lashgan sari narsalarning o'lchovlari ham kattaroq ko'rinadi. Perspektiv qisqarishni qog'ozda tasvirlashda quyidagi qoidaga amal qilinadi. Birinchidan, kuzatuvchiga yaqin turgan manzara qog'oz betining pastki qismida tasvirlanadi va aksincha, kuzatuvchiga nisbatan uzoqda ko'rinadigan narsalar qog'oz betining yuqori qismiga joylashtiriladi. Kuzatuvchiga nisbatan juda uzoqda ham, yaqinda ham joylashmagan ob'ektlar qog'oz betining o'rtasida tasvirlanadi (1-rasm). Perspektiv qisqarishni qog'ozda

aks ettirish ko'rish nuqtasiga nisbatan olinadi. Ko'rish nuqtasidan xayolan chiqarilgan chiziqlar manzaraning yuqorisi va pastki qismidan o'tkaziladi (2-rasm). Manzaradagi boshqa pred-metlarning perspektiv qisqarishini belgilashda ko'rish chizig'ini o'zgartirmaslik talab qilinadi. Xudi shu usulda har qanday narsalarning rasmini perspektiv qisqarish qoidasiga ko'ra ishlash mumkin. Perspektiv qisqarish usulida narsalarning o'lchovlarini haqiqatga yaqin va to'g'ri aks ettirish mumkin bo'ladi. Manzara chizish jarayonida yorug'-soyalar va ranglar munosabatini kuzatish, har bir ko'rinishning xususiyatlarini idrok etish bilan chegaralanib qolmay, naturani yaxlit holda ko'ra olish malakasini ham shakllantirish zarur. Manzara rangtas-virida bir vaqtning o'zida barcha manzarani ko'ra olish, oldingi, o'rta va orqa planni yaxlit ko'rish maydoni sifatida idrok etish zarur bo'ladi. Manzaradagi turli holatda joylashgan manzarani alohida emas, yaxlit birlikda, bir-biriga bog'langan bitta asar sifatida idrok etish muhimdir. Rassom rang perspektivasi xususiyatlarini ham puxta o'zlashtirishi talab etiladi. Rang perspektivasi deganda borliqdagi barcha narsalar kishi ko'zidan uzoqlashib borgan sari o'z rangini o'zgartirishi tushuniladi. Bizdan uzoqlashgan sari narsalar havoga "singib" borayotgandek ko'rinadi. Agar predmet aniq belgilari bilan tasvirlansa, u bizga yaqin turgandek taassurot tug'iladi.

Predmet belgi-xususiyatlarining xirala-shishi esa uni bizdan uzoqlashtiradi. Oldingi planda joylashgan narsalardagi yorug'-soyalarning keskinligi kuzatiladi. Tuman, chang yoki tutun bilan qoplangan joydagi narsalar ko'rinishi xiralashadi. Uzoqlashgan sari narsalarning rangi havorangga moyillashib boradi, ularning rangidagi farqlar kamayib boradi. Shuningdek, manzara ishlash jarayonida hajmlilik yoki yorug'lik perspektivasini ham e'tiborga olish zarur.

Narsalar yorug'lik manбайдan uzoqlashgan sari o'zining yorqinligi, rangi, shakli aniqligini yo'qota boradi. Barcha narsalar bizdan uzoqlashgan sari yoki unga nur yorug'lik tushgan sari shakl va rang aniqlashib, manzaraning xajmli ko'rinishi aniqlashadi. Yorug'lik perspektivasi, ayniqsa, oqshom manzarasi tasvirlangan karti-nalarda alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Masalan, U.Tansiqboevning "Tog'

qishlog'i" kartinasida manzaralarning barchasi quyosh-ning kechki nurlariga chulg'angan holda, ko'kish rangda tasvirlangan va shakldagi aniqlik real rang yo'qolib borgan.

Har doim yilning turli fasllaridagi jonli tabiatning rang-barangligi bizlarni o'zgacha quvontiradi. Har bir yil fasllariga taa'lluqli bo'yoqlarning aralashgan palitrasi mavjud. Sizlar o'z tanlovingizni bahorgi nozik va yozgi tiniq bo'yoqlari, yorqin kuzgi va qishki xiralashgan tuslariga qaratishingiz mumkin. Albatta, ijodiy ishlarda ranglarning monandlik prinsiplariga asoslaning, o'shanda bajarilgan suratlar haqiqatdan ham jozibali chiqadi.

Yorulik rangiga boliq holda osmon, yer va suv rangdorligining o'zgarishi.

Yoz. Yozgi bo'yoqlar tiniq, ravshan va jozibalidir. Palitrasi o'tsimon yashil, qizil(alvon), malina rangi, ko'k, to'q-sariq va zaraldoq ranglardan iborat. Har bir lokal ranglarga turli murakkab nozik rang turlaridan jozibali gammasi tuziladi.

Bahor. Bahor tabiati nozik, juda ham yorqin bo'lmagan ranglardan hosil bo'ladi. Shuning uchun bahorgi palitra yumshoq pastel tuslaridan: kremli, pushti rang, o'rik rangi, havorang, och-sariq va oxradan iborat bo'ladi. Kontrast uchun – yashil o't rangi, ko'knori-qizil va xiralashgan jigarranglar qatnashadi.

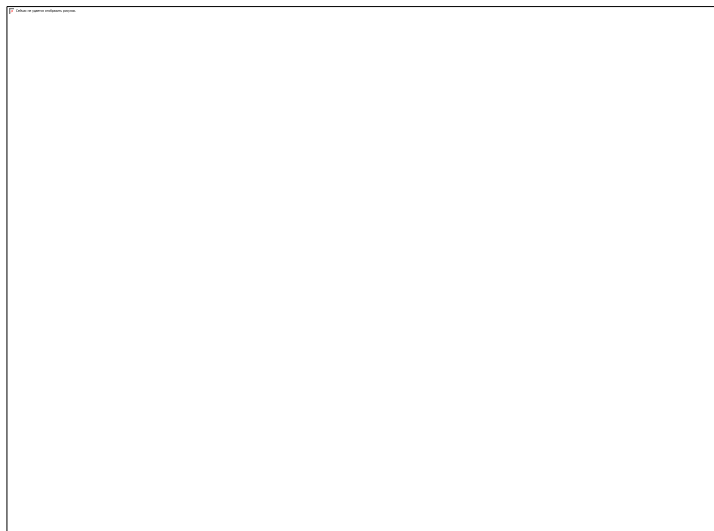
Kuz. Kuzgi palitrani iliq, asosiy tusli bo'yoqlar tashkil qiladi, go'yoki yorulik nurini tarqatayotgandek. Ko'k va zaraldoq, sariq va siyohrang, qizil va sariq kontrast ranglardan tuzilgan kompozitsiya, shuningdek, to'q qizil – jigarrang, to'q qizil va siyohranglar och oxra tuslari bilan aralashmasida ham yorqin, ko'rinarli va samarali bo'ladi. Asosiy ranglar gammasini ignabargning yashil rangi to'ldirishi mumkin.

Qish. Qish palitrasi uchun och havo rang, siyohrang, muzning yaltiragan ko'kimtir tusi, oq va qora ranglarning kontrastidagi ranglar tashkil etadi. Odatda, kompozitsiyalar toza, ochiq-oydin, aniq, lo'nda-ixcham bo'ladi. Qishning romantik ko'rinishlari neytral, nozik kulranglar bilan muvaffaqiyatli birikuv orqali noaniq ranglarni yaratishga yordam beradi.

Yaponiyada, masalan, «Kabuki ranglari» – qaraay ignasining to'q yashil rangi, tolarning jigarrangi, sakuraning pushti rangi hisoblanadi – arb ranglari bilan solishtirganda yorqin emasdek tuyuladi.

Biroq bir-biri bilan aralashtirilganda Yaponiyaning o'ziga xos boy jozibali ranglari hosil bo'ladi, arbning standartiga ko'ra bu ranglar hamohang emas (uyunlashmaydi).

Ranglar insonni nafaqat xursand qiladi, ayrim holda azablantirishi (achchiqlanish), tashvish solishi (vahima), qo'rsashi (soinish) yoki xafalik (qayu) keltirishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, rang emotsional ta'sir etadi.

Yapon manzarasi.

Ayrim ranglar asab sistemasini tinchlantirsa, boshqalari, aksincha, azablantiradi. Tinchlantiruvchi ranglarga yashil, havorang, ko'k kirsa, qirmizi, qizil, zaraldoq, sariq ranglar to'liqlantiruvchi hisoblanadi. Odamlar qadimdan ranglarga alohida ahamiyat berishgan. O'rta asrlarda qirmizi ranglar – kuch, qudrat, qadr-qimmatni; lojuvard(havorang) rang esa – go'zallik, uluvorlik, muloyimlikni; qora-qizil rang bilan aralashmasi – o'lim va h.k.ni bildirgan. Marosim va to'y-shodiyonalikdagi ranglar katta ahamiyatga ega. Masalan, qizil rang – tantanavorlik, uluvorlikni; qora esa – kulfat, o'lim, qayuni; oq esa – tozalik, aybsizlikni; yashil esa – umidvorlikni va shu kabilarni anglatgan. Qizii shundaki, turli xalqlarda bir xil rang turli ramziy ahamiyatga egadir.

Masalan, Xitoyda va ayrim Osiyo va Afrika mamlakatlarida oq rang motam rangi hisoblanadi. Slavyan xalqlari esa o'liklarga oq kiyim kiydirishgan.

Manzara chizish bo'yicha amaliy tavsiyalar

Ochiq havoda manzara chizishning xususiyatlari.

Ochiq havoda rasm chizishning boshlanishida oddiyroq syujetni tanlagan ma'qulroq. Masalan, hovlining bir qismi, uy yonidagi yoki devor oldidagi daraxt,

ko'prikli ariqcha, xarakterliroq ko'chani bir qismi, darvoza oldi va hokazo. Ochiq havoda etyud ishlash bo'yicha bir mo'ljal malaka hosil qilgach, so'ng vazifasini sekin-asta murakkablashtirib borish mumkin. Odatda manzara ishlashning ikki xil tipi mavjud:

Birinchisi; davomli, ya'ni tugatilgan manzara.

Ikkinchisi; qisqa muddatli bir seansli etyudlar.

Uzoq muddatli manzaralar ishlashda fazoni ishonchli tasvirlash ob-havoni holati, yorug'likning nozik qochirimlari va manzara ko'rinishining shakli-shamoyili ancha aniqlikda ishlanadi. Uzoq muddatli davomli etyudlarda naturaning to'liq ifodalash qobiliyati va dastlabki fikrni to'la-to'kis rangtasvir asariga aylantira olish tarbiyalanadi. Uzoq muddatli ishlarni bir necha seansda kunning (bir payti) o'sha vaqtida havoning bir xil holatida yozish chizish kerak. Yaxlitlikni rivojlantirish va rangtasvirni quruq va kambag'al bo'lib qolishdan qutulish uchun davomli tasvirlardan tashqari qisqa muddatli etyudlar bajarish zarur bo'ladi. Bu etyudlar manzarachi uchun o'ta zaruriy bosqich bo'lib, rassomning o'ziga xos kundalik daftaridir.

Etyuddagi eng ahamiyatli narsa bu natura haqida jonli nigoh va jonli tasavvurdir. Ochiq havoda ishlanar ekan, tabiatning tez o'zgaruvchanliginikuzatish mumkin: bo'ronli bulut va momaqaldiraq, quyoshning chiqishi, bulutlarning hayratli almashinishlari va rangdor yoritilishini kuzatish mumkin.

Bunday o'zgarishlar 5-10 minut ichidayoq sodir bo'ladi: kun botish butunlay boshqa rangga kiradi, bulutlarni ham shakli buzilib ketadi. Bunday paytda juda tez ishlash talab etiladi, boshlang'ich chizmatasvirni to'liq bajarish ham shart emas yoki umumiy holda kist bilan belgilab olish kifoya qiladi. So'ngra tezda zaruriy tusdagi buyoqlarni tanlab yirik mazeklar bilan ishlash kerak.

Qisqa vaqt ichida umumiy rang tusining holatini hosil qilish ranglar garmoniyasini, planli bog'lanishlarni yuzaga chiqarish zarur bo'ladi.

Bu erda albatta yaxlit ko'rish zarur va asosiy ob'ektlarni taqqoslash matoda asosiy rang munosabatlarni joylashtirib olish: osmon, er, daraxtlar, suv va hokazo. Agar, umumiy tus ishonchli olinsa, yorug'lik kuchi, rang va uning to'qligi (to'yin-ganligi) naturaviy nisbatlarga mos bo'lsa, har xil planlarni munosabati

to'g'ri ilg'ab olingan bo'lsa shularni o'zi etyud-qoralama uchun etarlidir. Yaxlit ko'rishni bilish va katta shakl nisbat-larini topa olish ko'nikmasi kelajakda manzara ishlash mahoratini egallash uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Davomli etyud ishlash jarayoni haqida to'xtalib o'tamiz. Manzara ko'rinishini tanlab olingach, tasvir yuzasida tayyorgarlik chizmalari ishlanadi. Chizmatasvir albatta, shubhasiz, perspektiv qurilish va turli manzara ko'rinishlarini planli va nisbatlarini saqlagan holda chiziladi. Manzaraning chiziqli tasvirini to'g'riligi boshidanoq ishning sifatini belgilaydi.

Mobodo ranglarni muvaffaqiyatsiz qo'yilsada, chiziqli tasvir etyudning qimmatini saqlab turadi. Mashhur italyan rassomi Tistian o'zining o'quvchilariga takrorlar ediki: - "na soya-yorug'lar, na ranglar emas, balki tasvirni to'g'ri chizilgan shakl va chiziqli tasvir go'zal qiladi".

Tajribasiz rassomlar ko'pincha boshidanoq qo'pol xatoga yo'l qo'yadilar, osmonni barcha tavsiflari bilan chizib oladilar, so'ng urning tasviriga o'tadilar. Bunday qilish yaramaydi. Manzarada avvalo asosiy ob'ektlarning to'qligi va rangining kuchini tasvirlash: osmon, er, suv va boshqa va so'ngra bosqichma-bosqich etyudni tugallash holatigacha olib borish zarur. Buyoqlar bilan ishlashdash avval naturaga ko'zni qisib qarab, naturaning eng yorug' va eng to'q joylarini chamalab olish zarurdir. Aytaylik, eng yorug' blik joy suvning chekka qirg'og'ida, eng to'q joy esa-daraxtning shoxlari deylik. Boshqa barcha to'qliklarni shu ikki bosh nuqtaga nisbatan taqqoslaymiz. Bunday taqqoslashda hatto og'ir qora bulutlar ham to'qligi jihatidan albatta erdagi ob'ektlarga nisbatan engil ekanligini ko'rish mumkin.

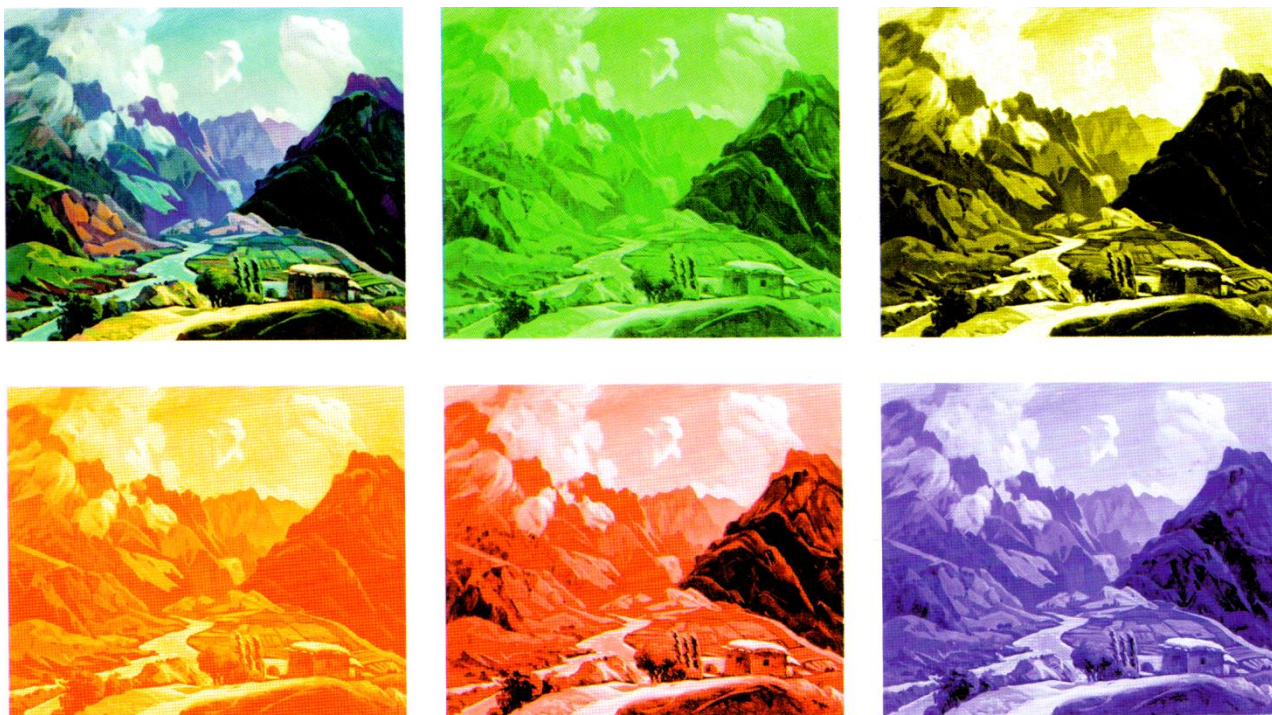
Umuman olganda, faqat chuqur fikrlab, predmet va planlarni to'qligi va rangdagi farqlarni aniq tasavvur etib olib, so'ng ishga kirishgan ma'qul. Ish jarayonida manzaraning umumiy to'qligi va rang xolatini hisobga olish zarur. Kunning turli vaqtida va hat xil ob-havoda yozilgan etyudlar umumiy tusi jihatdan turlicha bo'lishi kerak. Shuni yaxshi anglab olishimiz kerakki, predmet va jismlarni ochiq

havoda tasvirlashning asosiy o'quv vazifalari turlicha yorug'lik muhitida, umumiy yoritilganligi turlicha bo'lgan, sut-kaning turli vaqtiga, faslga, ob-havoning o'zgarishiga bog'liqdir. Ayniqsa, asosiy yorug'lik manbaiga nisbatan predmet va ob'ektlarning rangli ko'rinishi kuchli ravishda o'zgarib ketadi:

- ertalab, kunduzi, kechki payt. Masalan, daraxt soyasidagi natura bilan baland devor yonidagi soyadagi naturaning, o'zining soyasining rangiga nisbatan bir xil bo'lmagan rang gammasini tashkil qiladi. Bir xil vaqtda, barchasi yashil soyalanadi, ba'zida osmon ta'sirida ko'kish bo'lishi mumkin. Oldingi daraxtlarning rangi nafaqat yorqinroq va issiqroq, shu bilan birga uzoqroqdagi daraxtlar tobora xiralashib, sovuq soyalar bo'lib boradi va holangki, yashil-sariq o'rmonzor gori-zontda, ko'k rangdagi chiziqqa aylanadi. Daraxtlarning bunday o'zgarishi ma'lumki, ko'kish rangga ega bo'lgan havoning bizdan uzoqlashgan sayin quyushib borishi evaziga ro'y beradi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan havo perspektivasining bunday qonuniyatini har qanday manzarani tasvirlashda qo'llanadi deb o'ylash to'g'ri emas. Yorug'lik holatining ob-havoning shunday vaziyatini uchratish mumkinki, anchayin aniqroq va yorqin ranglar tusi va rangi bilan oldingi planda emas, balki o'rta yoki hatto uzoq planlarda bo'lishi mumkin. Shu o'rinda manzaralarda ko'pincha uchrab turadigan suvni tasvirlash xususiyatlari haqida to'xtalib o'tamiz. Tinch ob-havoda suv qirg'oqdagi barcha narsalarni aksidagi ranglarni yorqinligi va mayinligi, suvning ustidagi o'ziga nisbatan sustroq bo'ladi. Aksining rangi suvning rangiga va suv to'lqinlashiga qarab o'zgaradi. To'qroq predmetlar aksida naturadagiga nisbatan yorug'roq, yorug'lari to'qroq ko'rinadi; predmetlarning chegaralari noaniqroq, xiralashadi, detallarning soni ham yuqoridagiga qaraganda kamayib boradi.

Suv yuzasi doimo bliklar va tomchilar bilan belgilanadi, shuningdek, suvdan chiqib turgan va unda suzib turgan predmetlar ko'rinadi. Yorug' kunda suv odatda qirg'oqdan yorug'roq bulutla kunda to'qroq bo'ladi. Ranglarning ta'sirini tadqiqot sifatida birinchi o'rganuvchilardan I.Gyote bo'lgan, chunki bitta ko'rinishdagi manzarani yashil, sariq, qizil va boshqa rangli shishalar orqali kuzatishni yaxshi

ko'rgan va uni inson qanday idrok etishi va his qilishi holatining o'zgarishlarini o'rgangan.

Rangli shishalar orqali manzarani idrok qilish.

Ijodiy manzaralar chizish.

Manzara janrida ishlashni ko'pincha oddiygina ommabop ish deb hisoblaydilar, rassomdan kuchli malaka talab etmaydigan ish deb noto'g'ri fikrlaydilar. Vaholangki, aslida manzara rangtasvirida chuqur obrazli ko'rinish yaratish bu oson emas. Rassomga u chuqur ijodiy qoniqish xosil qiluvchi hissi yot beruvchi

vositadir. Manzara kompozistiyasi ustida ishlash eng qiziqarli e'tibor tortuvchi motiv tanlashdan boshlanadi. Bu ma'noda esa eng avvalo etyudlar bajarishda yoki manzara materiali ustida ishlaganda asosiy vazifalarni belgilab olish ham muhimdir.

So'zsiz etyud yozish manzara kartinasi ustida ishlashga nisbatan albatta engilroqdir. Biroq etyudga nisbatan ham ancha jiddiy munosabatda bo'lib, tevarak-atrof muhit haqida tasavvurlarini kengaytirish va unga kasbiy mahoratni oshirish, mukammallashtirish vositasi sifatida qarash kerak.

Mashhur manzarachi rassomlarning ijodi bizni yangi motivlari bilan o'ziga tortadi.

Unda tomoshabin usta shaxsining aksini ilg'ab oladi, uning individual (pocherki) chizgisi, bu bilan u o'zini hissiyoti, kayfiyati estetik g'alayonlarning, tabiatning ta'sirida go'zallik ta'sirida ko'radi. Mashhur manzarachi rassomlarning barcha jihatlarini o'zlashtirish ularga to'liq bog'lanib qolish, taqlid qilish, begona kompozistiyalarga suyanib qolish yaramaydi. Tabiatdagi go'zallikni ko'ra bilish ko'nikmasi, yangilikni idrok etish bizning davrimizga xos xarakterni topish fazilatini ko'plab rassomlar ijodida ko'rish mumkin. Ayrim yosh rassomlar kompozistiyadagi chiziqli echimni o'rniga to'liq baho bermaydilar, ular asosiy narsa rangtasvirda bu kolorni deb hisoblaydilar. Bu noto'g'ri. Manzara rangtasvirda teppa teng- chiziqli echim, rangtasvir va kompozistiya zarur hisoblanadi. Naturadagi eng qiziqarli motiv topib olingandan so'nggina kompozistion izlanishlar boshlanadi. Etyudni o'lchami, formati aniqlanadi. Odatda tajribali rassomlar tayyorlab olingan formatdagi xolatda ishlash vazifasini qo'yadilar. Bu holatda chizuvchining atrofida bor bo'lgan tabiat ko'rinishi motivini joylashtirishga to'g'ri keladi.

Boshqa rassomlar esa fikriy-g'oyaviy izlanishlar olib boradi, tabiatni kuzatar ekan, ko'rish nuqtasini o'zgartiradi. Bunda ramka- kuzatkichdan foydalaniladi.

U zaruriy (gorizontal, vertikal yoki yaqin kvauratga) format topishga yordam beruvchi. Shunga qarab material asos (xolet, qog'oz yoki karton), odatda, bu etyudga chiqishdan avval tayyorlab olinadi. Yana shuni ham aytish mumkinki,

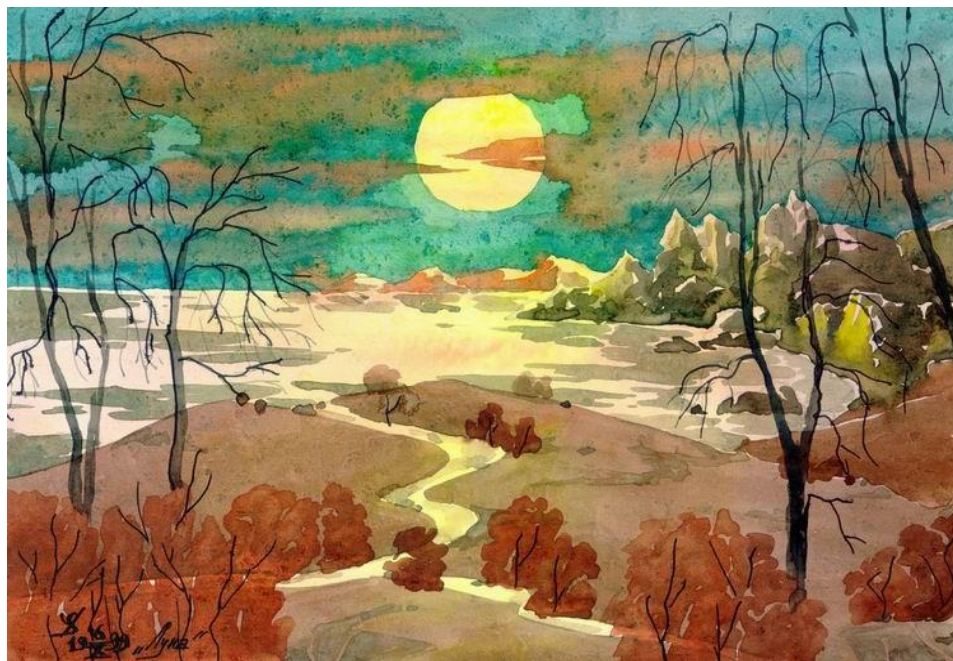
yordamchi vositalarisiz ham, ko'z chamasi bilan zaruriy manzarani qismini tanlab olish mumkin.

Etyud ishlash jarayonida tanlangan motivning kompozistiyasi, uning tonal va kolorit echimi, naturadan chizilgan tasvir bilan taqqoslaniladi va bu holda ayrim kamchiliklar chiziqli tasvirda, koloritda, kontrast va tongdagi kuchi, qaysiki oxirida manzaraning ifodaviyligi hal qiladi. Manzara kartina yaratish mo'ljallanar ekan naturadan chizish bilan rangtasvirchining kuzatganlari va taassurotlari aks etadi. Ko'p manzarachilar shunday ishlaydilar. Ba'zi bir rassomlargina ularga ma'lum bo'lgan xayoliy taassurotlar va rang bilan ishlaydilar. Naturadan ishlash kartina ustida xiyla og'ir jaryon hisoblanadi, bajarilgan etyud esa kartina uchun yordamchi material bo'lib xizmat qiladi. Kartina ustida ishlash jarayonida kartinaning chiziqli echimi, tus va rangdagi eskiz bajariladi. Rassom yana va takror naturaga murojaat etadi, unda qo'shimcha tabiatning obrazlilikini boyituvchi xarakterli shtrixlar topadi. Zamonaviy manzarada esa inson faoliyatining natijalarini ifodalash mumkin. Qaysiki kompozistiyaga odam tasvirlarini (figurasini) kiritish bilan manzara kartina kompozistiyasi ustida ishlash shu darajagacha davom etadiki, qaysiki chiziqli kompozistiya naturan olingan etyud yoki xomaki rasm asosida tusli va rangli chimini topgunga qadar. Bu vaziyatda tugal holda shunday aniq vazifalar bajariladiki, qaysiki har holda qisman bo'lsa-da birinchi kompozistion eskizlarda echib borilgandagi asoslanib, bu bilan faol holda, barcha asosli materiallar kompozistiyaga va chiziqli rasmga va rangli qurilishiga tuziladi. Ish jarayonida albatta kontrvallar va yaxlitlik qonuniga amal qilinishini hisobga olish kerak.

Alohida unutmaslik kerakki, tus va rang kontrastlari, shakl va o'lcham va boshqa elementlardagi kontrastlar ham tasviriy motivga kiruvchi.

Kartina ustida ishni tugallash bosqichida rassom alohida vazifalarni bajarishga ya'ni qiziqib ketishi mumkin. Alohida detallarning tus va tonal munosabatlarni berishda bu esa kompozistiyani ko'pol va quruq bo'lib qolishiga, kayfiyatni

o'zgarib ketishiga olib keladi. Shu bois kompozistiyaga yaxlitlik qonuni prizmasi orqali qarash va kompozistiyaning bo'laklarga ajralib ketishiga yo'l qo'ymaslik kerak.

MOYLI RANGTASVIR TEXNIKASI

Tag romning mato tortiladigan tarafi iya ilinadi, chunki mato tortilganda ozro masofa salansa, keyinchalik matoga yelim surtilganda tag rom taxtachaga yopishib olmaydi. Bundan tashari, ar bir tag romning ichki tarafi burchaklarida pona bo'lishi kerak (rasmdagi shakldagiday). Buning uchun pona eni ajmida kesim shakli o'yiladi,

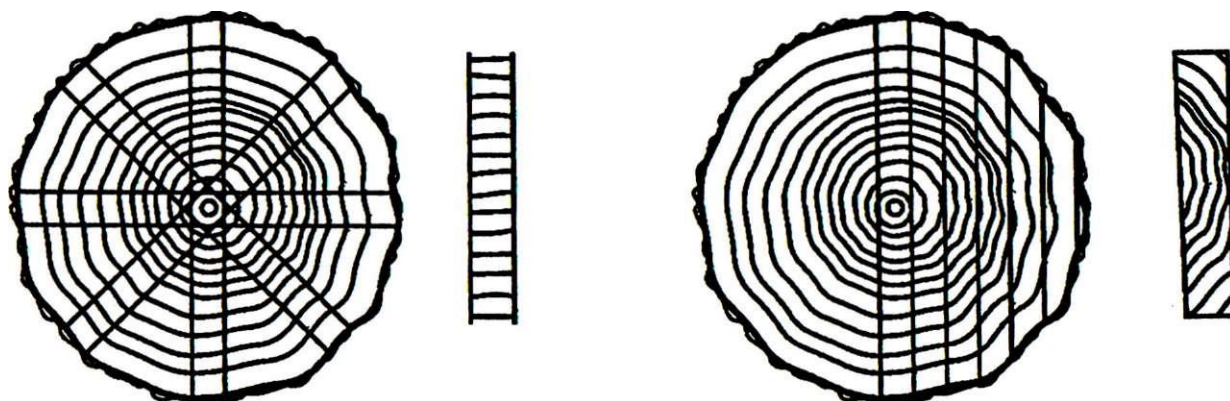
tag rom burchaklariga vatincha DSP dan uchburchak oiladi va mato tortiladi. Shundan so'ng vatincha oilgan uchburchak yechib olinadi va burchaklarga atti yoochdan yasalgan pona yengil oiladi. Tag romga ziir ipli mato tortish uyidagicha amalga oshiriladi. Tag rom taxtachalari bir-biriga ulanib, to'ri burchaklari 90°C ni tashkil etgandan so'ng, mato tag romdan 5 sm katta ajmda kesiladi va uning o'rta ismiga bir mix uriladi (mixning nomi «teks») va matoni tarang tortib, arashi tarafiga am mix uriladi. To'rt tarafiga matoni tarang tortib mix urgach (mix oralii 4 sm dan oshmasligi kerak), burchaklariga arab matoni tarang tortiladi va mix urib boriladi. So'ngra burchaklariga am mix urib, uchburchaklarni vatincha yechib, pona oiladi. Chunki pona matoni yanada tarang ilib tortadi.

Taxta

XVI—XVII asrlarga adar taxta atti asos turi bo'lib, tag asos uchun asosiy material isoblangan, amalda yoochning barcha turlari o'llanilgan. Pliniyning yozishicha, Misrda yono, kinaris, kedr daraxtlari ishlatilgan. Leonardo da Vinchi o'z asarlarida kiparis, lipa, nok, Rembrandt esa izil daraxt, kranax, eman, buk daraxtlaridan foydalanganlar. Italiyaning janubidagi rassomlar terak, kashtan, yono; Niderland rassomlari eman, buk, aray; Rossiya rassomlari lipa, o'ayin, olxa va yoochning bosha turlarini o'llanganlar.

Yog'och tuzilmasi va tarkibi

Yoochning o'zak ismi va po'stlo tomoni yarosiz isoblanadi. Yoochni ko'ndalang ilib bir xilda arrada kesilgan ismi keyinchalik iyshayadi, egik olat paydo bo'ladi. Yoochning o'rtasidan kesish masadga muvofl isoblanadi.

Yochoga ishlov berishdan masad:

1) iyshayib ketmasligi uchun; 2) yorilib ketmasligi uchun tabiiy ravishda uzo uritiladi; 3) chirimasligi uchun yoochni asalari mumiga shimdirilgan.

Yoochning ikki-uch taxtasi bir-biriga yopishtirilgan, bunda ayvon yelimlari o'llanilgan, ko'pro kazeinli yelim ishlatilgan.

XV asrda Shimolda Gildiyalar (uyushma) tashkil etilgan, yaxshi ishlov berilgan taxtaga Gildiyaning muri bosilgan.

Rassom ishini tugatgandan so'ng ikkinchi mur o'yil- gan.

Yoochga ishlov berish

Shimoliy iyalikda o'sgan va ishda kesilgan daraxtdan yaxshi taxta olingan.

Daraxt suvda ushlab turilgan, keyin suvda va moyda (300°C) aynatilgan.

Taxtalarning ajmi tez isaradi, shuning uchun yaxshi uritish shart. Keyingi retseptlardan taxtani moyda va olifda aynatilgan, keyin turli kimyoviy eritmalar bilan shimdirilgan.

Ijobiy tomoni: agar taxta-yooch kichik ajmli va yaxshi ishlov berilgan bo'lsa, u uzo vat salangan bo'ladi.

Salbiy tomoni: uning o'lchami chegaralangan. Misol: Rubens ishlarining vertikal tarafi 5 metrgacha bo'lgan. Yooch o'pol va oir, ishlov berish murakkab, chirish va yooch o'niz- lariga yem bo'lish etimoli bor. Salbiy olatlarni e'tiborda tutib, imoya choralarini o'llash zarur bo'ladi.

Fanera

Hech qanday fanerani rangtasvir uchun tag asos sifatida ish- latib bo'lmaydi, agar u bakelitli bo'lsa am. Chunki u iyshayadi va do'ppayadi, keyinchalik ta'mirlash am juda murakkab. Zamonaviy atti tag asos turlari.

Yog'och ipii plitasi (DSP)

DSP ning o'lchami 5 metrgacha, alinligi 2—3 sm dan 1,5—3 sm gacha bo'ladi.

Uning afzal tomoni parketaj am kerak emas. U arzon, destruktiv material, namlikka va issi- sovua chidamli, ishlov berish am kerakmas, ajmi katta.

Kamchiligi: 1. Burchaklari kutilmagan zarbaga chidamsiz. DSP taxtani chetlariga yoochdan imoya sifatida xoshi- yalash kerak. Namlikdan salash uchun: asalari mumi erit- masi, ayno olifa, izdirilgan moy surkab, shimdirish kerak.

Orgalit yoki presslangan karton

Plitaning o'lchami: alinligi 3x5 mm, kattaligi 3x1 metr bo'ladi. Rangi och kulrang, jigarrang bo'ladi. Rangtasvir uchun yaxshi tag asos isoblanadi. Rossiyada rassomlardan: D. Ji- linskiy, T. Fyodorova va boshalar uni 30—40 yildan beri tag asos sifatida ishlatib kelyaptilar.

Ijobiy tomoni: DSP — bauwat, yengil arralanadi, yaxshi salanadi, yengil gruntlanadi, iyshaymaydi.

Kamchiligi: iroini sinishdan salash uchun tag rom tayyorlab, uni mato bilan orgalitga yopishtirib o'rnatiladi. Namlikdan salash uchun: moy, mum, asalari mumi va olifa surkab, shimdiriladi, universal imoya — bu asalari mumi.

Karton

Karton o'shimcha material isoblanadi. Uni etud, eskiz uchun ko'pro ishlatiladi.

Ijobiy tomoni: yengil, ixcham, arzon material, yengil gruntlanadi, eng yaxshisi flnlar kartoni.

Kamchiligi: grunt surtganda egilib iyshayadi, burchaklari sinadi, suvda bo'kadi, kichik o'lchamda bo'ladi.

Kartonni yetuk rassomlar yordamchi sifatida o'llagan- lar, bular I.Y. Repin, S. Gerasimov, N. o'ziboyev va bosh- alar.

Salash natijasi juda past, namlikdan salash uchun maxsus asalari mumi (vosk) o'llaniladi. Agar o'lchami katta bo'lsa, maxsus tag asos zarur bo'ladi.

Qog'oz

Qog'oz latta va daraxtdan tayyorlanadi, ooz moyli rangtasvir uchun XVIII asrdan boshlab, asosan, eskizlar va etudlar uchun ishlatilgan. Amalda rassomlardan A. Ivanovning etudlari, K. Korokorin, I. Levitan va boshalarning ishlarini misol ilib ko'rsatish mumkin.

Afzalligi: Kartondan puxta, bauwat, o, yengil material grunt ilma am bo'ladi, arzon, kartondan yaxshi salaydi.

Kamchiligi: o'lchami chegaralangan, mexanik zarbaga chi- damsiz. oidaga ko'ra ooz matoga yoki kartonga dubilla- nadi.

Mato

Rangtasvir uchun mato o'simlik poyasi va tola yigirilgan ipdan to'riladi. Asosan, yigirilgan ipning mustakam va chidamliligi rangtasvir uchun to'ri keladi. adimdan ishlatib ke- lingan, yigirilgan ip matosining turlari: ziirli, penkali, jutli (indiston kanopi). Rossiyada va o'zbekistonlik rassomlar asosan, ziirli matodan foydalanishadi. Chunki ziir tolasi juda am bauwat bo'ladi, jutli matoni Gogenni asarlarida ko'rishingiz mumkin. To'ilishi — to'ri, sarjali, figurali bo'ladi. Rassomlardan Tintorato, Veroneze o'z asarlarida figurali mato ishlatganlar.

Ziirli matolar o'zining yupa-alinligi bilan far iladi, Bunga sabab ziirli matolar ikki va uch ipdan yigirilgan. Ba- diiy fond rangtasvir uchun ziir tolasidan uyidagi matolarni ishlab chiqaradi: 3-artikli, panorama uchun uch ipli, Repin- niki №09132 deb nomlangan (eni 2 metr 12 sm) mayda ipli №09132 (eni 2 metr 12 sm) va teatr sanasi uchun. Ziir- poya tolasining tarandisidan tayyorlangan matoni tortganda bir xilda tekis tortilmaydi, ipda tugunlar am ko'p, teatrda ora ko'rinish uchun mo'ljallangan, dastgoli rangtasvir uchun uni ishlatmagan ma'qul.

Akvarelda ishlash texnologiyasi va usullari.

Akvarel-lotincha so'z bo'lib, suvga qoriladigan bo'yoq, shuningdek, akvareldan ishlangan rasm degan ma'noni bildiradi . Akvarel qadimgi Misr, Yaponiyada keng qo'llanilgan, XXI asrdan akvarelda yirik san'at asarlari ishlash juda taraqqiy etgan. Akvarel bilan ishlash bundan bir yarim asr avval Angliyada rivojlangan edi. D.Kozens, Tyorner, D.Konstabel, R.Bonington, G.Gyorten kabi rassomlar o'zlarining akvarelda ishlagan asarlarida Angliyaning go'zal tabiatini mohirlik bilan tasvirlaganlar. Rossiyada esa akvarel bilan ishlash san'ati XVIII asrdan e'tiboran keng yoyila boshladi. O'rta asrlarda Rossiyada

bo'lganidek, G'arbiy Yevropada ham akvareldan Cherkovga qarashli bo'lgan diniy kitoblarni naqsh va illyustrasiyalar bilan bezashda foydalanildi. Lekin bu vaqtlarda akvarel oq bo'yoq moddasi qo'shilgan holda ishlatilar edi.

O'rta Osiyoda akavrelda kitoblarni chiroyli qilib bezash maqsadida qo'llanildi. O'rta Osiyo rassomlari ichida, ayniqsa, Kamoliddin Behzod kitoblarga akvarel bilan miniatyura hamda illyustrasiyalar ishlashda shuxrat qozondi. XIX asrning oxirlarida akvarelda I.YE.Repin, V.A. Serov, M.A.Vrubel, kabi rassomlari o'z asarlarida yangicha sifatlarini namoyish qildi. Rus tasviriy san'ati namoyondalari A.M.Grasimov, S.V.Gerasimov, O.G.Vereyskiy, Kukrinskiylar N.N.Volkov, YU.I.Neprensev va boshqalar ham akvarelda ko'plab qiziqarli asarlar yaratdilar. Ular yaratgan asarlarning ko'pchiligini kitoblarga ishlangan illyustrasiyalar tashkil etadi.

O'zbekistonda esa akvarelda ishlash san'atining rivojini B.Hamdamiy, O'.Tansiqboyev, G. Shevyakov, G.Siganov, K. Cheprakov va ayniqsa CH. Ahmarovning ijodida ko'rish mumkin.

Akvarel bilan ishlash usullarining murakkablash uvi, takomillashuvi uning turlarini ko'payishiga va xilma – xillashuviga olib keldi. Hozir akvarelning bir qancha turlari mavjud.

Chunonchi qattiq, yumshoq va xamirsimon xoldagi akvarellar. Bu bo'yoqlar badiiy bilim yurtlarida, ayniqsa amaliy va dekorativ san'at o'kuv yurtlarida kompozisiyalar, eskizlar tuzishda qo'llaniladi. Akvarel bo'yoqlari ikki qismdan: bog'lovchi element hamda bo'yoq kukinidan tarkib topadi. Bog'lovchi emulsiya tayyorlanadigan moddalarni tanlashda bo'yoq rangini o'zgartirmaydigan, qog'ozga surtilganda tekis yotadiganlaridan foydalanadi.

Bog'lovchi moddalar asosan gummi arabika, olcha, olxo'ri va boshqa daraxtlarning shiralaridan tayyorlanadi. Daraxt shirasidan, masalan, olcha shirasidan juda osonlik

bilan eritma tayyorlanadi. Shuningdek, bo'yoqning tez-qotib qolmasligi, pishiqligini va suvda eruvchanligini oshirish uchun unga asal, glisirin, dekstrinlar qo'shiladi. Bog'lovchi modda tayyorlanayotganda har bir element ko'rsatilgan miqdorda olinishi lozim. Har bir akvarel uchun bog'lovchi emulsiya turli miqdorda tayyorlanadi.

Taxtacha ko'rinishdagi akvarel uchun emulsiya shiraning dekstrining suvdagi eritmasi meva shakari, ho'kiz o'tidan tayyorlanadigan aralashmadan iborat bo'ladi. Dastavval shiraning hamda dekstrining suvdagi eritmasi tayyorlanadi.

Meva shakari suv bilan aralashtirilib sirobsimon eritma hosil qilinadi. Ana shu uchun eritma birgalikda to'xtovsiz aralashtiriladi. Hamda unga o'tdan tayyorlangan aralashma va fenaldan keraplicha tomiziladi. Chinni idishlardagi yumshoq akvarel uchun emulsiya tayyorlashda esa yuqoridagi moddalar ko'proq miqdorda oshirib meva shakari o'rniga asalari mo'mi va glisirin qo'shiladi.

Tyubiklarda chiqariladigan akvarel tarkibidagi bog'lovchi elementining ko'pchilik qismini asal tashkil etadi. Glisirin va shira ozroq miqdorda qo'shiladi.

Akvarel tayyorlashda qo'llaniladigan bo'yoq kukunlari tabiiy yoki sun'iy kukunlar bo'lishi mumkin. Ayrimlari o'simliklar yoki hayvonlarda o'raydigan pigmentlardan masalan , jigar rang , qarminli bo'yoqlardan tayyorlanadi.

Bo'yoq kukunlarini tanlashda va tayyorlashda ularning tiniqligiga, bir-biriga yaxshi aralashishiga e'tibor berish lozim. Masalan, qo'yidagi bo'yoq kukunlardan foydalanish tavsiya etiladi. Sariq kukunlar tabiiy, jigar, rang, sariqmars, zarg'aldoq mars va hako'zolar.

Qizil kukunlar: qizil tusli mars, qirmizi.

Binafsha: binafsha tusagi kukun.

Yashil kukunlar: zumrad rang, yashil rangli ranglar.

Zangori: zangori laklar.

Jigarrangli kukunlar : kuydirilgan jigar rang, jigar rang mars.

Qora kukunlar : -uzumdan olinadi.

Akvarel tayyolash uchun bo'yoq moddasi tayyor emulsiyaga aralashtiriladi tosh plita yoki mahsus xovonchada yaxshilab ishlanadi. Agarda sinash uchun olingan bo'yoq suvda yaxshi erishsa, aralashtirish hamda ishlov berish uchun tayyor bo'lgan xisoblanadi. Shuni esda tutish lozimki, qo'yilgan akvarel bo'yog'i qurilganidan keyin o'z rangini biroz o'zgartirib olishadi. Bunga bo'yoq qavatidagi suvning bug'lanishi, qog'ozga singishi ta'sir etadi. Endi akvarel, tush va ularni ishlatishda qo'llaniladigan ba'zi qurol va vositalar haqida to'xtalib o'tamiz:

1. Bir akvarel mo'yqalamda oson olinishi, suvda yaxshi eriydigan bo'lishi kerak. Akvarel boshqa bo'yoqlardan qog'ozga yubqa qalam tarzida o'tishi tekis, silliq surkalishi, qo'yilib va bir joyga qatlam tarzida yig'ilib qolmasligi bilan ajralib turadi. Akvarelga ko'p vaqt suv tegmasa, xaddan tashqari qo'zbekiston Respublikasidagi ketib, uni ishlatish qiyin bo'lib qoladi. Shuning uchun chinni idishlar va tyubiklardagi akvarelni qorong'u va sokin joylarda saqlash lozim. Agar tyubikdagi akvarel qotib qolsa tyubikka mris bilan suv yuborish yoki uni suvli idishga biror soat solib qo'yish tavsiya etiladi. «Leningrad» markali akvarel sifatli akvarellardan xisoblanadi va u plastmassa idishlarda ishlab chiqariladi.

Unda bo'yoqlarning 24 hili mavjud bo'lib, plastmassadan tayyorlangan palitra ham joylashtirilgan.

2. Tush asosan yozish-chizish, bezak va boshqa ishlarda keng qo'llaniladi. Ularning xillari juda ko'p. Tushlar suyuq holda shisha idishlarda va taxtacha hamda qalamcha shaklida qattiq holatda ishlab chiqariladi.

Kerakli tushlar maxsus idishlarda suyultiriladi. Ulardan axromatik ranglarning har xil tuslari xosil qilinadi. Tushni juda quyuq ishlatilmaslik lozim. Ular etyudlar uchun muljallangan bo'lib, 20-30 donasi kerakli o'lchamda bir-birlariga yelimlab qo'yilgan bo'ladi. Qog'ozlarni bir-birlaridan ajratib olishda birorta uchi o'tkirroq asbobdan foydalaniladi. Orqasiga qo'yilgan karton esa uni g'ijim bo'lishidan asraydi.

3. «Stirator» bittasi kattaroq, ikkinchisi kichikroq o'lchamga ega bo'lgan va bir-birini ichiga kirib turadigan ikkita ramkadan iborat ishlatishda qo'llangan

qog'oz ikkala ramka orasiga qo'yilib siqib jipslashtiriladi. Stirator bundan tashqari ramka va planshetdan iborat bo'lishi ham mumkin. Bunday stirator ikki oyoqli qilib yasaladi. Qog'oz stiratorga tortilganidan keyin uni tizza ustiga g'o'ygan holda ishlatish mumkin. Shuningdek stirator oyog'siz holda ishlatilganda esa mahsustutqichga o'rnatiladi. Stiratorga tortiladigan qog'oz oldin suvga ho'llab olinadi. Qog'ozni ho'llash uchun yumshoq lattadan foydalaniladi. Burchaklarida 1,5-2 smgacha joy quruq qoldiriladi. Qog'ozni ikki tomoni ham xuddi shu zaylda qo'llaniladi, so'ng ramkaga tortilgan qog'oz o'zgarmas temperaturali joyiga qo'yib quritiladi. Stirator asliga qarab rasm ishlashda va manzaralarni tasvirlashda qulaydir.

4. Planshet tasviriy san'at darslarida keng qo'llaniladi. Planshetga qog'oz tortishida uning to'rttala tomoni 1,5-2 sm buklanadi. Qog'ozning teskari tomoni jiqqa ho'l latta suvini o'ziga shishib olguncha surtiladi. Chetga qayrilgan burchaklari eng quruqligicha qondiriladi. So'ngra qog'ozning old tomoni aylantirib g'o'yiladi va u ham chetki tomonlariga tekkizmasdan ho'llanadi. Undan keyin burchagidan bir tomoni, so'ngraqaramaqqarshi turgan tomoni bosib tortilishi lozim. Qolgan ikki tomoni ham xuddi shunday diogonal bo'yicha yelimlanadi yoki knopka bilan qistiriladi.

Qirralari esa barmoq yordamida tekis qilib yopishtirib chiqiladi. Yelimlangan tomonlarida xech qanday tirishgan va qabariq joylar bo'lmasligi lozim. Qo'l planshet mo'tadil temperaturali joyga qo'yib quritiladi. Shundagina u ishga yaroqli bo'ladi.

5. Yig'ma qopchiq ham etyudlar ishlashda ekskursiyalarga chiqqanda juda as qotadi. Uni brezent matodan ixchamgina qilib tikib olish mumkin kerakli jixozlarni yig'ma qopchiqqa tartib bilan joylashtirish lozim. Uning yuqori qismiga tasmalar tikib qog'oznimaxkamlab qo'yish kerak. Pastki qismiga esa xar-xil o'lchamdagi cho'ntaklar tikiladi. Cho'ntaklarga esa maxsus idish, katta akvarel va xakozolar solib olinadi. Materialni tikayotganda orasiga karton bo'laklarini kerakli o'lchamlarda qo'yish tavsiya etiladi Qo'yilgan karton bo'laklar qog'ozlarni buklanib qolishidan saqlaydi.

6. Mo'yqalamlar. Akvarel bilan ishlayotganda foydalanish lozim, mo'yqalamlar ikki xil bo'lib, ularning bir xillari moyli bo'yoqlarga, boshqa xillari esa akvayerel bo'yoqlarga, boshqa xillari esa akvarel bo'yoqlarga muljallangan (yelimlash uchun mo'ljallangan mo'yqalamlar uchun mustasno). Ularni ko'rinishiga qarab quyidagicha farqlash mumkin. Yalpoq (moyli bo'yoqlar uchun muljallangan mo'yqalamlar kurakcha va dumaloq shaklda bo'ladi). Akvarel uchun ishlatiladigan mo'yqalamlar yumaloq bo'lib uch tomoniga qarab ingichkalashib boradi va bu juda mayda detallarni ishlash uchun qulaylik tug'diradi. Rasm ishlaganda qog'ozni yuzi buzilmaslik uchun bu mo'yqalamlar maxsus yumshok yunglardan yasaladi. Akvarel mo'yqalamning kolonok, olmaxon, savsar yungidan yasalgan turlari mavjud.

Mo'yqalamning ishga yaroqli yoki yaroqsizligini bilish uchun uni toza suvga tiqib olib silkitish kerak. Agar shunga mo'yqalamning uchlari to'planib qolsa-yaroqli, to'zib tursa-yaroqsiz bo'ladi. Mo'yqalamning bandida nomeri bo'ladi. Bu nomer mo'yqalam mo'y qismining kengligini bildiradi. Nomerdagi sonlar ortib borishi bilan yung qismining kengligi ham ortib boradi.

Shuning uchun akvarel bilan ish ishlashda mo'yqalamning kerakli nomeri yuzaning katta yoki kichikligiga qarab tanlanadi. Tasviriy san'at darslarida ingichka mo'yqalamlardan kam foydalaniladi, chunki ular bilan katta rasmlarni bo'yab bo'lmaydi. Bu xildagi mo'yqalamlar ko'proq mayda detallarni hamda dekorativ bezash ishlaridagi naqshlarni bo'yashda ishlatiladi. Yuqorida nomeri ko'rsatilag yo'g'on xajmdagi mo'yqalam bilan katta rasmlarni bo'yash mumkin, uning ingichka uchi esa suratning mayda detallarini ishlash imkonini beradi. Umuman olganda butun ishni bitta mo'yqalamda bujara olish imkoni tug'iladi. Shunda ko'z hamda qo'l xarakati uyg'unlashadi. Tajribali rassomlar ko'pincha ikki tomonida ham mo'yi bo'lgan mo'yqalamlardan foydalanadilar. Ularga maxsus buyurtma berish tayyorlatish mumkin.

Bulardan tashqari, xar-xil o'lchamdagi kurakchasimon, yalpaq mo'yqalamlar ham ishlatiladi. Endi mo'yqalamlarni ishlatishning bir qator usullari haqida gapirib o'tamiz. To'g'rirog'i, bu usullar, tavsiya etilayotgan yo'llanma bo'lib, ular umumiy

qoida tarzda qo'llanilmaydi. Chunki ba'zi mo'yqalamni boshqacharoq vaziyatda ishlatishga to'g'ri kelib qoladi. Bordiyu, mo'yqalam bilan keng yuzalarni bekitishga to'g'ri kelsa uni burchak ostidan ushlash hamda ishni qog'ozning tepa qismidan uzib-uzib bo'yoq berishdan boshlash zarur. Bunda mo'yqalam qog'ozning chap tomonidan pastka va ayni vaqtda o'ng tomonga qaratib tez-tez xarakatlantiriladi. Agar yupqa va tirnoq bo'yash kerak bo'lsa, mo'yqalam tik ushlanadi, hamda ohistagina qog'oz bo'ylab yurgiziladi.

Kuchli mazok hosil qilish (uzib-uzib bo'yoq berish) uchun mo'yqalam kerakli joyga qattiqroq bosiladi va darhol ko'tarib olinadi. Oqib ketayotgan bo'yoq esa toza mo'yqalamga shimdirib olinadi. Xomaki rasm ishlashda kerakli bo'yoqni o'z ichida biridaniga qo'yish aloxida maxorat talab qilinadi. Lekin mo'yqalam qog'ozga oxirigacha bosib yuborilsa, hamma bo'yoq birdaniga oqib tushib ketishi mumkin.

Qo'yilgan mazoklarni xarakterli bo'lishi muxim axamiyat kasb etadi. Mo'yqalamlarni ishlatayotganda ayniqsa uning mo'y qismi tez ishdan chiqishini unutmash kerak. Bo'yoq olinayotganda mo'yqalamni xaddan tashqari ko'p ishqalash tavsiya etilmaydi, sababi mo'y qismi tez to'kilib keatdi. Bunda mo'yqalam bo'yoq ustida oldinga va orqaga hamda chapga va o'nga tomon tez-tez, yengil-yengil yurgiziladi.

Bir marta bo'yoq olinganidan so'ng, ikkinchi olishga mo'yqalam dastavval tozalab yuviladi va latta bilan siqib tashlanadi. Toza suvga botirib olinganidan keyingina navbatdagi bo'yoq olinadi.

Dastlab sakkiz nomerlaridan to o'n, o'n ikkinchi nomergacha bo'lgan mo'yqalamlarni ishlatish mumkin. Keyinchalik esa, o'n ikki, o'n turt nomergacha, balki undan kattaroq nomerli mo'yqalamlar ham ishlatiladi.

Mo'yqalam ishlatilib bo'lingach, tozalab yuviladi va latta bilan siqilganidan so'ng tirgakka solib qo'yiladi yoki mo'y qismi yuqoriga qilingan holda stakanda saqlanadi. Ba'zan mo'yqalamni yung qismini stolning chetidan bir oz chiqarib qo'yish ham mumkin.

7. Palitra. Tasviriy san'at darslarida oddiy, oq rangdagi yassi laganchadan palitra sifatida foydalanish mumkin. Etyud ishlash paytida metallardan yasalgan va sirlangan

yoki plastmassadan yasalgan palitralardan foydalangan ma'qul. Palitraning eng yaxshi tomoni shundaki, unga qo'yilgan bo'yoqlar aniq va ravshan, tiniq bo'lib ko'rinib turadi. Shuningdek uzoq vaqtgacha qurilmasdan saqlanadi. Palitraning rangi oq bo'lganligi sababli bo'yoqlarni tuslari o'zgarmasdan ko'zga tashlanadi. Palitradan foydalanish usullari va unga bo'yoqlarni joylashtirish tartibi ko'rsatilgan. Bo'yoqlar ko'zga qanchalik yaqin bo'lsa ularni bir-birlarini ajratish ham shunchalik oson va qulay bo'ladi. Politrage ranglarni joylashtirishda muayyan tartibga rioya qilish talabalarning sifatli ishlashlariga, ko'zlari va qo'llarining avtomatik ravishda xarakat qilishga, ishni tez bajarishlariga yordam beradi va ularni ortiqcha qiynab qo'ymaydi.

Politrage oldin iliq ranglardan sariq bo'yoqlar, keyin zarg'oldoq qizil, rang yoki jigar ranglar va nihoyatda zangori, binafsha ranglar (bular sariq ranglar jumlasidandir) qo'yiladi. Politrage qo'yilgan bo'yoqlarni bir-biri bilan aralashtirishda iflos mo'yqalamlardan qat'iyan man qilinadi. Shu tariqa politrada bo'yoqlar toza saqlanadi. Ish tamom bo'lgandan so'ng politra yaxshilab tozalab qo'yiladi, ayniqsa politraning suv tekkan joylari yaxshilab artiladi.

Stakan suv olish uchun eng yaxshi idish hisoblanadi. Ekskursiyalarda, etyud ishlashda metal yoki shishastakanlar bankalar juda qo'l keladi.

Akvarel bilan ishlashda suv olish uchun qo'llaniladigan idishlarning turlari har-xil bo'lishi mumkin.

Qalamlar akvarel bo'yog'ida ishlangan rasmlarning yaxshi chiqishida muxim rol o'ynaydigan vositalardan biridir. Tasviriy san'at darslarida asosan o'rtacha yumshoqlikdagi qalamlardan foydalaniladi. "TM" markali qalam chizish uchun juda qulaydir. Qalamlarning tomonida nomi, so'ngra esa qattiqroq yoki yumshoqlik darajasi yozib qo'yiladi. «T» qattqlik ma'nosini anglatadi, uning yonidagi son qattqlik darajasini ko'rsatadi. «2T» belgili qalam «T» belgili qalamdan qattiqroqdir. Tasviriy san'at darslarida qattiq qalamdan nafis joylarni shtrixlashda foydalaniladi. Ular chizmachilik darslarida ham qo'llaniladi. Yumshoq qalamga «M» belgisi qo'yilib, yumshoqlik darajasi sonlar bilan ko'rsatiladi.

Rasmning sifati ko'pincha qalam o'zining yechilishiga bog'luq bo'ladi.

Rasm chizish uchun ajratilgan vaqtdan unumli foydalanish maqsadida qalam uchini dars yoki mashg'ulot boshlanishidan oldinroq qo'ygan ma'qul. Qalamni ish joyida ochmaslik lozim, chunki grafitning ko'zga ko'rinmaydigan zararlari rasmni iflos qilib yuboradi. Eng yaxshisi qalamni quticha yoki qog'oz parchasi ustida ochishdir. Bunda chiqindilarni maxsus yashikka tashlash oson bo'ladi. Qalamni haddan tashqari bosib chiqish yaramaydi. Chunki uning uchi sinib qolishi mumkin.

O'quvchilarni qalamni ochilgan yeridan uzunroq ushlab o'rgatish yaxshi natija beradi. Qalam umuman uchta barmoq bilan ushlanadi va unchalik qattiq siqib olinmasdan erkin yuritiladi. Uzunroq qalamlardan foydalangan ma'qul. Chunki kalta qalamlarda naturaning o'zaro nisbatlarini o'lchab chizish qiyinlashadi. Siyoh rangli qalamlarda rasm chizish mumkin emas: chiziqqa suv tegsa, bo'yalib ketadi. Qalam bilan chizishda aniqlik, puxtalik va malakali bo'lish talab etiladi.

O'chirg'ich.

O'chirg'ichlar ikki xil: qalamda chizilgan chiziqlarni o'chirishga mo'ljallangan hamda idoralar uchun chiqarilgan bo'ladi.

Noto'g'ri chizilgan tasvirni o'chirishdan oldin to'g'rilab chizib olish lozim. Shunday qilingan xato yaqqol ko'rinib turadi. O'chirg'ich bilan o'chirishdan qo'l faqat chizish bo'ylab bir tomonlama harakatlantiriladi. Shuningdek, o'chirg'ichni hadeb ishlativerish ham yaramaydi. Unda qog'oz yuzasiga bo'yoq yaxshi yotmaydigan bo'lib qoladi. O'chirg'ichni qo'lda uzoq ushlab turish mumkin emas. Chunki o'chirg'ich qo'lda ter bosib, qog'ozni kir qilib qo'yish mumkin.

Tasviriy san'at darslarida rangli tasvirlarning muvaffaqiyatli chiqishida akvarel bilan ishlashda orttirilgan tajribalar muhim rol o'ynaydi. Chunki bo'yoq bilan ishlash qanchalik puxta o'rganilgan bo'lsa rangli tasvirlar shunchalik yaxshi chiqadi.

Akvarel bilan ishlashda talabga javob beradigan qilib jixozlanish kerak. Shuningdek, planshet hamda molbertdan to'g'ri foydalanishni o'rganish, qog'oz yuzalarini har xil shikastlanishlardan ehtiyot qilish lozim. Akvareldan foydalanishda uning sifatiga e'tibor berish darkor. Bo'yoqlarni maxsus idishlarda

suv bilan aralashtirish va qog'oz bo'lagida sinab ko'rish tavsiya etiladi. Topilgan rang tusi kerakli darajaga yetgandagina undan foydalanish lozim. Akvarel bilan ishlash texnikasini puxta o'zlashtirish uchun dastlabki mashqlarni qora, to'q jigarranglarda bajargan ma'qul. Bu usulda ishlash monoxrom yoki grizayl metodida ishlash deb ataladi.

Akvarel bilan ishlashda quyidagi izchillikka rioya qilinsagina bo'yoqda ishlangan tasvirlar talabga javob bera olishi mumkin:

1. Kerakli bo'yoq maxsus idishda suv bilan aralashtirilib tayyorlanadi hamda qog'oz bo'lagiga surtib, sinab ko'riladi.
2. Qog'oz sirtiga bo'yoq berayotganda mo'yqalam hamisha eritmagan rosmana botirib olingan bo'lishi kerak.
3. Ostki qavatdagi buyoq qurimaguncha, navbatdagi bo'yoq qavati yotqizilmaydi. Keyingi qavat tez qo'yilishi lozim, aks holda ostki qavat yuvilib ketishi mumkin.
4. Akvarel bo'yoqlari bilan ishlashda oq bo'yoqdan foydalanilmaydi, chunki oq bo'yoq rolini oq qog'ozning o'zi bajaradi.
5. Qo'yilgan bo'yoq qavati ostidan qog'ozning sirti sezilib turishi lozim.

Agar taxtacha ko'rinishidagi akvarel ishlatilsa, bo'yoq tez-tez ho'llab turiladi, hamda toza mo'yqalam bilan olinadi.

Akvarel bilan ishlashni o'rganishda amaliy mashg'ulotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, bir rangning ustiga ikkinchisini qo'yib yangi tus hosil qilish mashqni olaylik. Bunda qo'yilgan xar ikkala rang ostidan ham qog'ozning sirti sezilib turmog'i darkor. Shuningdek, sovuq tusli rang ustidan iliq tusli rangni qoplash orqali yangi rang tusini hosil qilish yo'llarini puxta o'rganish kerak.

Bundan tashqari iliq rang ustidan sovuq tusli rangni qoplash yo'li bilan ham qo'shimcha rang tusini topish mumkin. Ayrim hollarda qo'yilgan ranglarning yorug'lik darajalari bir-birlariga tenglashtirish uchun ularning ustidan biror rangning suyuq, kuchsiz eritmasi bilan qoplab tavsiya etiladi. Shuni esda tutish lozimki, muayyan rang ikkinchi bir rang bilan qoplanganda yorug'likning qaytarish xususiyatidan mahrum bo'ladi. Lekin oldin qo'yilgan bo'yoq qavatining ravshanlik

darajasi hamda to'yinganligi muhim ahamiyatga ega. Ustki qo'yiladigan qavati esa doimo oxangdor, juda tiniq bo'lishi va ostidagi rang tusini bo'g'masligi shart.

Rang tuslarini haddan tashqari to'q tusda olish yaramaydi. Aks holda rangli tasvirlarda keskin ko'zga tashlanadigan rang dog'chalari hosil bo'lishi mumkin.

Akvarel bilan ishlatishda bir rangning o'zidan har hil rang tuslarini xosil qilishni yaxshilab mashq qilish kerak.

O'quvchilarga yorug', oq tusdagi rangni hosil qilish uchun suvni, tuq tusdagi rangni hosil qilish uchun esa bo'yoqni ko'proq qo'shish kerakligini o'rgatish kerak. Och tusdagi rangning hosil bo'lishini amalda ko'rsatish uchun suvli stakanga qizil rang aralashtiriladi. Stakanda hosil bo'lgan aralashmaga suv qo'shishni davom ettirsak, bu rang tusining ochlanib borishining guvohi bo'lamiz. Aksincha, aralashmaga qizil rang qo'shishni davom ettirsak, mazkur rang tusining to'qlashib borishini ko'ramiz. Bu xildagi mashqlarni faqat ranglar yordamida bir necha marta bajarib ko'rish mumkin.

Ranglar to'yinganligini asta-sekin o'zgarib borishi haqida alohida to'xtalib o'tish kerak. Agar xromatik ranglar tarkibiga axromatik ranglar qo'shilsa, ularning tiniqligi pasayadi.

Natijada rangning to'yinganligi o'zgarib, boshqa rang tusi hosil bo'ladi. Kul rang qanchalik ko'p qo'shilsa, xromatik rang shunchalik axromatik bo'lgan kul rangga yaqinlashib boradi. Bu xildagi yorug'lik kuchlarini kamaytirish natijasida ranglarning tiniqligini yo'qotish hamda xira ko'rinishdagi ranglar olish mumkin. Rang tuslarini bir-birlaridan farq qilishni o'rgatishda bir rangning har-xil tuslari orqali naqsh kompozitsiyasini ishlash kerak.

Akvarel bilan ishlash malakalarini oshirishda asosiy va qo'shimcha ranglar ustida ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. Rang ustida ishlash usullari ikki qismga: asosiy ranglar va qo'shimcha ranglarga bo'lib o'rganiladi. Olingan rang tuslari esa o'zaro solishtirish yo'li bilan aniqlanadi.

Qo'shib topiladigan ranglar aralashtirish yo'li bilan hosil qilinadi. Buning uchun dastlabki mashqlarni nabordagi tayyor bo'yoqlarni qo'shib topishdan boshlash lozim. Bunga quyidagi jadvalda ba'zi bir misollar keltiramiz. Asosiy

hamda qo'shib topiladigan ranglar ustida mashq qilinayotgan paytda naturaga yaqin bo'lgan rang tuslarini topish kerak.

Bundan tashqari, pardozlangan siliq sirtlarga, oynaga, metall shartlari atrofdagi buyumlarning tasvirlari tushadi va ularning ranglari ham boshqacharoq ko'rinishda bo'ladi.

Akvarel bilan ishlashda bu xildagi usullardan ham foydalana bilish lozim. Ranglarning bu xususiyatlari refleks taassurotini paydo qiladi hamda ishlanayotgan naturaning eng muhim qismini tashkil etadi. Akvarel va mo'yqalamlar bilan ishlashni o'rganishda dastlabki mashqlar muhim rol o'ynaydi.

Tasvirlashning asosiy qonun –qoidalari

Ijtimoiy ong shakllaridan biri san'at - tabiat va jamiyatda bo'lgan, bo'layotgan va bo'ladigan voqea-hodisalarni badiiy tasvirlarda ifodadanishidir. San'at o'zida moddiy olamning umumiy holatini va rivojlanishini aks ettirib, odamlarga uni bildiririshda muhim vosita bo'ladi va ularni siyosiy, ahloqiy va badiiy jihatdan tarbiyalashning qudratli omili bo'lib xizmat qiladi. San'at voqelikning o'zida ifodalash uslubi va xarakteri, mazmuniga ko'ra tasviriy san'at, me'morchilik, adabiyot, musiqa, stirk, teatr, kino, radio-televideniya kabi turlarga bo'linadi.

San'atning eng ijobiy va muhim xususiyati shundaki, u fandan farqli o'laroq voqea va hodisalarni tushunchalarda emas, balki sezgi va his bilan idrok qilinadigan shakllarda, tipik-badiiy obrazlarda ifodalaydi.

Ma'lumki, har bir jamiyat formastiyasi san'at rivojiga o'zining ma'lum iqtisodiy-siyosiy pozistiyasida turib, ma'lum darajada sharoit yaratadi. Shu boisdan har bir jamiyat san'ati o'sha o'z davri talabida xizmat qiladi. San'at qaysi jamiyatga, kaysi sinfga va millatga xizmat qilishi va bu sinf va millatning iqtisodiy va siyosiy yo'lida xizmat qilishiga qarab, uni sinfiy va milliylik xususiyati belgilanadi.

Har bir jamiyatdagi san'at erkin, xalqchil, insonparvar, mehnatsevar va boshqa yuksak insoniy g'oyaviyligi asosida vujudga kelsa, bu san'at o'zida xalqparvar, insonparvar, vatanparvarlik va milliylik kabi ilg'or g'oyalarni ilgari surishga xizmat

qiladi. Bu san'at keng mehnatkashlar ommasiga xizmat qiladi. Bu san'at xalqining maqsadi, vazifalari, orzu-umidlarini siyosiy va iqtisodiy yo'lini ifodalaydi.

Bu san'at har qanday shovinizm, byurokratizm, egionizm, molparastlik, irqchilik, zo'ravonlik, fohishabozlik, ayshi-ishratbozlik va man-manlikning barcha ko'rinishlariga qarshi kurashadi.

Bu talablar bugungi jahon taraqqiyot insoniyatining ezgu niyatlarini, ularning orzu-umidlarini ham to'la ifoda etadi, Shu boisdan xalqimiz o'z san'atini qanchalik ardoqlab, unga hurmat va ehtirom bildirsa, jahon xalqlari ham bugungi o'zbek san'atiga ana shunday hurmat va ehtirom bilan qaraydilar.

O'zbek rassomlari ana shu talablardan kelib chiqqan holda o'zlarini qiziqtirgan, hayajonga solgan narsalar, voqealarni milliylik ma'naviyati asosida o'z asarlari syujetiga mavzu qilib oldilar. Chunki, ilg'or san'atkor rassomlarning dunyoqarashi keng, progressiv, ilg'or bo'dganidek, ularni qiziqtiradigan, hayajonga soladigan, o'ziga tortadigan vqkea va hodisalar ham ilg'or va progressiv bo'ladi. Ma'lumki, o'zbek rassomlari mamlakatimizning keng mehnatkash xalq ommasidan etishib chiqqanki, ular ana shu mehnatkash xalqning orzu-umidi, his-tuyg'usi, milliy qadriyatlarini va manfaatlarini himoya qiladi va ularni ifoda etadilar.

Mustaqil O'zbekiston tasviriy san'atini milliyligi undan eng avvalo realistik pozistiyada turishni, moddiy olamning ob'ektiv qonuniyatlarini e'tirof etilgan holda tasvirlashni talab qiladi. Bu o'z o'rnida rassomdan narsa va voqealarni aniq, o'ziga o'xshatib, real holda ifodalashni va jamiyatning muhim masalalarini aniq maqsad sari yo'naltirilgan holda, badiiy jihatdan yuksak talablarda bo'lgan va ijodiy ishlangan san'at asarlari yaratilishini talab qiladi.

Jahon realistik tasviriy san'ati - jahon xalqlarining o'tmishi, hozirgi kuni va kelajakdagi hayotini ifoda etuvchi, shuningdek, tabiat va jamiyatni tasvir etuvchi haqiqiy ko'zgu bo'lib qoladi. Biz undan o'tmishni bugunni va kelajakni ko'ramiz. Shu boisdan ham realistik tasviriy san'ati uetalari o'tmish tarixini ham, maeriya va taraqqiyotni ham, matematika va tabiyotni ham, geografiya va biologiyani ham yaxshi bilishi lozim.

Mustaqil O'zbekiston xalqining estetik falsafasi, go'zallikni-san'atning ajralmas qismi va kategoriyasi, shakl va mazmuni, uning zaruriy sharti deb ko'rsatadi

San'at juda qadimgi tarixga ega bo'lib, u jamiyatning mehnat faoliyatini rivojlanishi, takomillashuvi va ijtimoiy faoliyatining taraqqiyoti asosida shakllandi. U moddiy ishlab chiqarishni jamiyatning iqtisodiy tuzumi va mehnat munosabatlari, qurollarini takomillashuvidan, jamiyat ongining evolyusion taraqqiyoti jarayonida vujudga keldi va rivojlandi.

Sinfy jamiyatning vujudga kelishi bilan san'at ham sinfiy xarakterga o'tdi. Har bir jamiyatda turli sinflar mavjud bo'lganidek, o'sha jamiyatning san'atida ham turli sinflar manfaati, siyosati, dunyo qarashi va ahloqini himoya qildi yoki uni rad etdi.

San'atni sinfiy xakteri-uning qaysi sinf vakilini qanday mazmunda ifodalashga va qaysi sinfning iqtisodiy va siyosiy manfaatini, hayotini himoya qilishiga qarab belgilanadi. I.Repinning «Volga Burlaklari» asarini kuzatar ekanmiz, unda mehnatkashlar ommasining hayoti, ularning og'ir turmushi va mehnati ifodalanadi va ular manfaati himoya qilinadi.

Tasviriy san'atning muhim xususiyatlaridan biri - inson uchun faqat borliqni, tabiat va jamiyatdagi voqea-hodisalar va narsalarni bildiribgina qolmay, odamlarga yangi bilim, tasavvur va tushunchalar berib, ma'naviy boyituvchi, ijodiy yuksalishga boshlovchi qudratli faktor bo'lib, xizmat qiladi. Yoki bir so'z bilai aytganda, «San'at, - V.G.Belinskiy ta'rificha, - obrazli tafakkurdir».

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda, qalamtasvir mashg'ulotlarining, amaliy jihatlarini o'rgatish bilan bir qatorda, uning nazariy asoslari ham puxta o'qitilishi katta ahamiyatga ega. Shuning uchun qalamtasvir mashg'ulotlari qator aniq predmetlar asosida olib boriladi. Ulardan asosiysi –perspektiva va plastik anatomiyadir. Bularsiz talaba eng oddiy vazifani ham to'g'ri bajarishi mushkul. Perspektiva qonuniyatlarini bilmay turib, u buyumning fazoviy holatini aniq topa olmaydi yoki odam plastik anatomiyasi borasida aniq bilimga ega bo'lmasdan, inson qomati va portretini chiza olmaydi.

Yorug' va soya qonuniyatini yaxshi tushunib yetmagan talaba tasvirlanayotgan buyum tusi, hajmi va materiallik xususiyatlarini aniq tasvirlashning uddasidan chiqa

olmaydi.

Buyumlarni tasvirlash san'ati, boshqa aniq fanlar kabi, fikrlab chizilayotgan narsani chuqur tahlil etib, uni so'z orqali emas, turli tasvirlash vositalari bilan, obrazli qilib yaratishni taqozo etadi.

Tasviriy san'at ustasi va rus pedagoglaridan biri P.P.Chistyakov aytganidek, tasvirlash – fikrlash demakdir. U shogirdlariga doimo bunday deb ta'kidlagan: “Hech qachon fikrlamay rasm chizmag, har doim oldingizga maqsad qo'ygan holda gapirib tasvirlang, bu yerdan–bu yergacha”.

So'z – tasvirlanayotgan buyumni tahlil qilib, to'g'ri chizishda eng muhim jihatlardan biridir. U chizuvchida fikr yuritib tasvirlash odatini shakllantiradi.

Ma'lumki, tasviriy san'at atrof–muhitni keng va atroflicha o'rganish natijasida, aniq fanlar kabi, tabiatni ilmiy jihatdan tahlil etish orqali o'rganiladi. Shuning uchun bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi tabiatni qanchalik ko'p sevsa va kuzatib o'rgansa, u tasvirlash sohasida shunchalik yuksak natijalarga erishishi mumkin. Uyg'onish davrining buyuk rassomlari tabiatni ilmiy tahlil qilib, uni asosli o'rganganlar va o'z asarlarida ishonarli tasvirlaganlar. Jumladan, Leonardo da Vinchi, Alberti va Dyurerlar inson tanasi a'zolarining har bir bo'lagini aniq o'lchamlarda o'rganib, o'z tasvirlarida amalda qo'llaganlar.

Ular inson qomati yoki portretini tasvirlashdan oldin uning tuzilish xususiyatlarini, xuddi anatom tadqiqotchidek, asosli o'rganganlar va natijada jahonga mashhur san'at asarlarini yaratganlar.

Qalamtasvir mashg'ulotlarida buyumlarning hajmini to'g'ri va haqqoniy tasvirlash, oddiy qalamda amalga oshiriladi. Rangtasvirdan farqli o'laroq, bu vazifa ancha mushkul bo'lib, talabalardan qalamtasvir borasida ko'plab amaliy mashqlar bajarishni talab etadi. Shuning uchun, talabalar turli hajm va shaklga ega buyumlarning yorug' va soyalarini tasvirlayotganda buyumlarning hajmi va shakli asosida ish yuritishi taqozo etiladi. Bunda talaba buyumga tushayotgan yorug', soya, yarim soyalarni, yengil chiziqlar bilan bir tekisda chizishga va chiziqiar tortishda ularni dona–dona bajarishga e'tibor berishi kerak. Buyumga yorug'lik qanchalik tik tushsa, uning tasviri shunchalik yaqqol ko'rinadi.

Aksincha, chetdan tushayotgan yorug'lik buyumga umumiy tarzda urilib, bajarilayotgan tasvir xiraroq bo'lishiga olib keladi.

Yorug'lik bir buyumdan urilib (sinib), ikkinchisiga va uchinchisiga tiishishi mumkin.

Bu hol tasvirlanayotgan buyumlardagi yorug' va soyalar majmuasini tashkil etadi.

Ular quyidagilardan iborat:

a)yorug`lik,

b)soya,

s)yarimsoya,

d)aks,

e)yaltiroqlik.

Yorug`lik– quyosh yoki sun'iy yoritgichning buyum yuzasiga tik tushuvchi nuridir.

Soya – buyumlarning yoritilgan qismining orqa tomoni (teskarisi), yorug'lik nurlari tushmagan yeri.

Bunday soyalar **shaxsiy soya** deb ham yuritiladi. Tasvirlashda tushuvchi soyalar ham kuzatiladi. Ushbu soyalar buyumlarning biri ikkinchisini to'sishi natijasida hosil bo'ladi.

Bunday soyalar buyum tekisligiga, (stol, pol, yer va hokazo) hamda buyumlarning biridan ikkinchisiga ham tushishi mumkin.

Buyumga qiyaroq tushuvchi yorug'lik, ularda **yarim soyalarni** tashkil etadi. Yarim soyalar, asosan, yorug'lik va shaxsiy soyalar oralig'idagi qismda joylashadi.

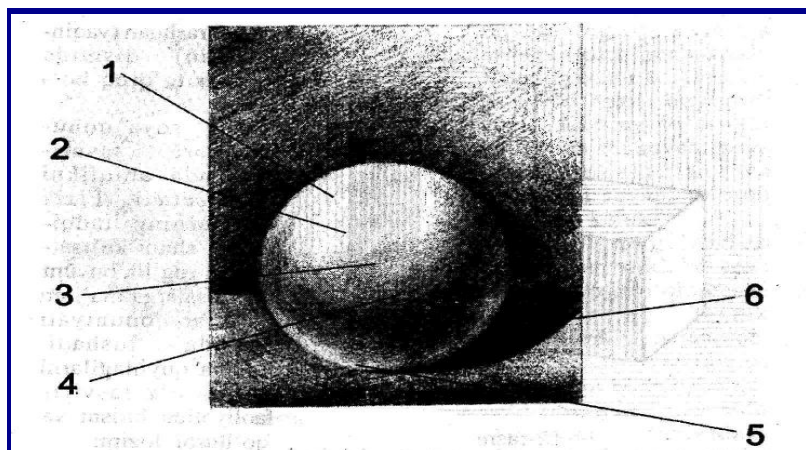
Shuning–uchun soyalar bir xil to'q tusda bo'lmaydi. Buyumlarning hajmlarini soya va yarim soyalar orqaligina to'g'ri tasvirlash mumkin. Buyumlarga urilish natijasida qaytib, boshqasiga tushuvchi yorug'liklar **aks yorug'likni** hosil qiladi.

Aks yorug'lik predmetlarning bir–biridan qanday masofada joylashganiga ko'ra kuchli yoki kuchsiz bo'lishi mumkin. Lekin hech –qachon aks yorug'lik buyumlarga tik tushuvchi yorug'likka nisbatan koichli bo'lmaydi.

Buyumga yorug'likning tik tushishi natijasida esa **yaltiroqlik** hosil bo'ladi. Bu holat shisha, chinni, temir, sopol va yorug'likni qaytarish xususiyatiga ega bo'lgan boshqa ko'pgina buyumlarda kuzatiladi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, o'quv qalamtasvirida yorug' va soyalar qalamda yengil

chiziqlar (shtrix) bilan amalga oshiriladi. Yorug' va yarim soyalarda chiziqlar tasvirlanayotgan buyumning xarakteri va yorug'likning tushish yo'nalishi bo'yicha dona–dona, aniq bo'lishi kerak. Bunday ishlangan tuslar buyumlarning konstruktiv tuzilishini yanada yaqqol ko'rsatadi. Aksincha, buyumning soya qismlarida chiziqlar quyuqroq, bir–biriga yaqin (birlashib ketgan) bo'lishi kerak.

- 1 – yorug'lik.
- 2- yaltiroqlik.
- 3- yarim soya.
- 4- shaxsiy soya.
- 5- reflex.
- 6- tushuvchi soya

Geometrik shakllarni tasvirlashda ularning tuslariga e'tibor berish darkor. Oldingi qatordagi buyumlar aniq chiziqlar bilan chizilsa, 2– va 3– qatordagi buyumlar chizuvchidan uzoqroqda joylashganligi hisobiga umumiy tarzda tasvirlanadi. Bu, o'z navbatida, buyumni haqqoniy (fazoyiy perspektiva qonuniga asosan) tasvirlashda g'oyat muhimdir. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, buyumning hajmi asosida ishlash – buyumni to'laqonli hajmli tasvirlash omilidir. Pala–partish, duch kelgan tomonga chiziqlar tortish qo'yilgan maqsadga erishishga to'sqinlik qiladi. Buyumlarning hajmini chizishda chiziqlarni tortish ketma–ketligiga rioya qilish

kerak. Qalamni qog'oz sirtida bir xil kuch bilan bosganda chiziqlar orasidagi masofalarning teng bo'lishiga e'tibor berish – buyumni to'g'ri chizishda katta ahamiyatga ega. Dumaloq (sferik) hajmga ega bo'lgan buyumlarni chizishda chiziq tortish ellips shaklida bajariladi. 15– rasm. Sferik buyumning eng quyuq soya joylari uning ekvatoriga yaqinlashgan joyida bo'ladi. 16–17–18–rasmlar. Shuni doimo yodda tutish kerakki, shakllarning yorug' va soya uchrashgan(yaqinlashgan) qismida soyalar to`q bo`ladi. Yorug'–soya qonu–niyatlarini tasvir–lashchda aniqlikni talab etadi. Fizik olimlarning tadqi–qotlari shuni ko'rsat–diki, yorug'lik buyum va narsalarga ma'lum hajmlar qonuniyati asosida tushadi. Talaba quyida– g'irani doimo o'z tasviriy faoli– yatida bilishi va qo'llashi lozim:

a). yorug'lik manbaiga yaqin turgan buyumda yorug' va soyalar har doim kuchlidir; aksincha, buyum yorug'lik manбайдan uzoqlashgan sari, soya – yorug' kuchlari ham umumiy lashib, xira ko'rinadi. Buyumlar tasvirda aniq bo'lishi uchun yorug'lik manbaiga yaqin turganlarini keskin yorug' soyalar orqali bajarish, uzoqda joylashgan buyumlarni esa umumiy tarzda chizish tavsiya etiladi;

b) buyumning turni to'sishi natijasida u yoki bu tekislikka tushuvchi soya har doim shu buyumning o'z soyasiga nisbatan kuchliroq bo'ladi. Shuning uchun tus jihatdan to'q bo'lgan buyumni yorug'likning to'silishi natijasida tushuvchi soya bilan solishtirish va tushuvchi soyani to'qroq tasvirlash kerak.

Yuqoridagilardan ko'rinib turib– diki, bo'lajak tasviriy san'at o'qituv– chisish tasvirlashning texnik jihatlari bilan bir qatorda, uning nazariy tomonlariga ham e'tibor berishi lozim.

O'tmishda usta rassomlar tabiat– dagi yorug'–soya qonuniyatini izchil kuzatganlar va o'zlarining amaliy ishlarida muvaffaqiyat bilan qo'llay bilganlar. Jumladan, Leonardo da Vinchi shunday deydi: «To'q tusli buyumda hosil bo'luvchi aks yorug'lik doimo ochroq tusdagiga nisbatan aniq va yaqqol ko'rinadi». Ba'zi tasviriy san'at amaliyotchilarining fikricha, tasviriy faoliyatdagi ilmiy asoslar talabaning ijodiy yo'nalishiga to'sqinlik qilar va salbiy ta'sir ko'rsatar emish.

Ularning ta'kidlashicha, agar talaba tasvirlashning ilmiy jihatlari asosida ma'lum vazifani bajarsa, tasvir ham bir xil darajada bo'lar ekan. Ushbu tushuncha noto'g'ri ekanligini quyidagi misolda ko'rsatib o'taylik. Talabalar natyurmort qalamtasvirini boshlang'ich bosqichidan to oxirigacha pedagog nazoratida, uning bevosita ko'rsatmalari orqali bajarsalar ham, vazifa tugal holatga kelganda har bir ish chizish uslubi va emotsional jihatlari bilan bir-biridan keskin farq qiladi. Ko'p yillik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, qalamtasvir mashg'ulotlarini o'tishda ayrim pedagoglar qalamtasvirning ilmiy asoslariga, perspektiva qonunlariga, plastik anatomiya va yorug`-soyalar nazariyasiga yetarli e'tibor bermaydilar. Oqibatda talabalar ushbu qonun-qoidalardan bexabar qoladilar va amaliy vazifalar puxta bajarilmaydi.

XULOSA

Mamlakatimiz tomonidan 2010 yilni «Barkamol avlod yili» deb nom berilishi bilan yoshlarga oid siyosat davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri ekanligi yana bir bor o'z tasdiqini topdi.

Barkamol avlod – jamiyat taraqqiyotining asosini tashkil etadi. Shu bois yurtimizda mustaqillik yillaridanoq ham jismoniy ham ma'naviy jixatdan barkamol avlodni tarbiyalash davlatning o'z oldiga qo'ygan vazifalaridan biri sifatida boshlandi. Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlagalaridek, soglom avlod

deganda, avvalo, jismonan baquvvat, iymon e'tiqodi butun, bilimli ma'naviyati yuksak mard va jasur, vatanparvar avlodni tushinamiz.

Mamlakatimizda soglom muhitni shakllantirish va oila, o'quv muassasalarida yuksak ma'naviy, axloqiy muxitni qaror toptirish, mamlakat va yurt obodonligi uchun jonini fido kiladigani avlodni etishtirish bizning ma'suliyatimizga kiradi. Xayot saboqlaridan tajriba ortirish, Vatanni muqaddasligini shuningdek vatanimizda yaratilgan va bunyod qilingan barcha nodir buyum ashyolarini asrab avaylashga yo'naltirilgan tarbiya shakliniishga solish muhimligini his etmoq zarur.

Ta'lim - tarbiya nazariyasi tajribasidan shu narsa ma'lumki, umumiy ta'limning asosiy bosqichi boshlang'ich sinflar (I-IV sinflarda) davri bo'lib, bu davrda bola asosan shakllanadi. Chunki, bu davrda bola ham jismoniy, ham aqliy, ham ma'naviy jihatdan g'oyat tez rivojlanadi. Bu davrda bolalar barcha bilimlar zaminini o'zida mujassam qiladi va barcha fanlardan boshlang'ich ma'lumot oladi. Bolalar bu davrda moddiy olamni ko'rishni, kuzatishni, ulardan olgan taasurotlarni tekshirishni o'rganadi. Bu malakalar boshlang'ich sinflarda o'rganadigan o'quv fanlari darslari asosida amalga oshiriladi. Shu boisdan boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan o'quv fanlari zimmasiga juda katta mas'uliyatlar yuklanadi. Boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan tasviriy san'at o'quv fani ham bugungi bolalarimizni ta'limiy va tarbiyaviy sohalarida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Yuqoridagilarni inobatga olib yigit – qizlar tafakkuri, ongini yangicha o'z garishlarga alohida e'tibor ajratilmoqda.

Rassomlar asarlarida tabiatni o'z borligicha real holatini tasvirlash bilan birga, unda alohida e'tiborga molik, harakterli ko'rinishlarni tanlab oladilar, e'tiborimizdagidek tuyulgan narsalarni ikkinchi darajada, asosiylarni esa bo'rttirib tasvirlab, badiiylik hosil qiladilar. Rassom borliqni shunchaki biladigan va aks ettiradigan emas, balki unga asoslanib, nimalarnidir o'zi o'ylab ham topadi, tasavvur etadi, borliqni his qiladi. Demak, manzara asarlari o'z mazmunida borliqni aks ettiribgina qolmay, ayni paytda ular g'oyalarini ifodalaydilar, tomoshabin ongini boyitadilar. Manzara asarlari insonlar ruhiyatiga

ta'sir etib, ularning ma'naviy olamini, boyitadi va rassomlarning esa ijodiy tajribasini kengaytiradi.

Aynan bunday o'zgarishni yurtning milliy farovonligini oshirishning asosidir. Bu kelgusida ommaviy madaniyatning yuksalishiga qaratilgan yagona omil bo'lib hisoblanadi.

Men ham bitiruv malakaviy ishimda zamonaviy manzara kompazistiyasida Ona Vatanimning zamonaviy binolatini tasvirlashni maqsad qilib, yuqorida qayd qilingan tarbiya vositalaridan imkon darajasida foydalanishga xarakat qildim.

Zero zamonaviy manzara kompazitsiyasi o'zida tabiat chiroyini tarannum etish bilan birga ko'ngillarga orom-zavq bagishlaydi.

Yurtning go'zal jamoli, yangi qiyofasi, va albatta tinchligini his etib biz yoshlarning qalbiga muhrlanib qoladi.

Xulosa qilib aytgandau qaysi yurt, qaysi millat farzandi ekanligini to'la his qiladi. Ota - bobolarimiz tomonidan yaratilgan antik inshootlarni asrab-avaylashimiz. Va shu bilan birga har bir o'zbek yoslari, o'z sohasida ulkan orzular og'ushida shu kabi bunyodkorlik ishlarini bajarish niyatida faoliyat ko'rsatadi.

O'z tabiatini, o'z elini, o'z shaxrini sevib ardoqlab yashaydi. Men bajargan bitiruv malakaviy ishimda o'zbek rassomlari ularning ijodlari va ijod mahsullari, mashhur asarlari orqali o'z ishimni bajardim. Bitiruv ishimni tasviriy san'at o'qituvchilari tasviriy san'at mashg'ulotlarida, darsdan tashqari ishlarda ham foydalanib, ularda estetik sifatlarni shakllantirish nazarda tutilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.I.A.Karimov "Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori". T.: O'zbekiston. 1997 y.
2. I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch» . Toshkent - Manaviyat 2008
3. Abdullayev N. "San'at tarixi". T., "San'at", 2001 y.
4. Abdurasulov S. Tolipov N. "Rangtasvir" T. 2005 y
- 5.Nabiyev M "Rangshunoslik" T. O'qituvchi 1995 y.

- 6.Oripov B.N. “Tasviriy san’at darslari samaradorligini oshirish omillari” T.O’qituvchi. 1978 y.
- 7.Turdaliyev A. Kompozitsiya (ma’ruzalar matni) N. NamDU. 2001.
- 8.“O’zbekiston san’ati”. (1991-2001 yillar) A.Hakimov. Toshkent. “Sharq” 2001 y.
9. Hasanov R. “Tasviriy san’at asoslari”. T. G’.G’ulom nashriyoti. 2009 y.

Internet saytlari:

1. www.ziyonet.uz
2. www.tdpu.uz
3. www.google.uz

ILOVALAR

